



VRIJE
UNIVERSITEIT
BRUSSEL



Proef ingediend met het oog op het behalen
van de graad van Master in de Psychologie

DE ROL VAN EXTREME OPVATTINGEN ALS INDICATOR VOOR RADICALISERING BIJ SCHOOLGAANDE JONGEREN

**Een latente profielanalyse van moslimjongeren in
Antwerpen en Brussel**

ILHEM BOUCHEMA
2016 – 2017

Aantal woorden: 16515

Promotoren: Prof. Dr. Wim Van den Broeck
Psychologie & Educatiewetenschappen

SAMENVATTING MASTERPROEF
(na het titelblad inbinden in de masterproef + 1 keer een afzonderlijk A4-blad)

Naam en voornaam: Ilhem Bouchema

Rolnr.: 98829

KLIN
AO
ONKU
AGOG

Titel van de Masterproef: De rol van extreme opvattingen als indicator voor radicalisering bij schoolgaande jongeren: een latente profielanalyse van moslimjongeren in Antwerpen en Brussel.

Promotor: Prof. Dr. Wim Van den Broeck

Samenvatting:

De wereldwijde terreur vormde de aanleiding voor dit onderzoek. Op basis van een literatuurstudie werd een vragenlijst opgesteld. De onderzoeksvraag die in dit onderzoek werd gesteld is: "Wat zijn de persoonsgebonden risicofactoren op vatbaarheid voor extreme opvattingen bij moslimjongeren tijdens hun adolescentie?". De vragenlijst bestaat uit 136 stellingen, waarvan 76 algemene stellingen, 27 specifieke stellingen voor niet-moslims en 33 stellingen alleen voor moslims. Deze vragenlijst werd afgenomen op zes scholen uit het Nederlandstalig onderwijs in Brussel en Antwerpen. 783 leerlingen nemen deel aan het onderzoek, waarvan 435 moslims en 348 niet-moslims. Dit onderzoek spitste zich enkel toe op de moslimjongeren. Eerst werd een *explorative structural equation model* (ESEM) uitgevoerd in Mplus om een zicht te krijgen over de bevraagde factoren in de vragenlijst. Twaalf factoren werden gevonden aan de hand van factoranalyse. Vervolgens werd een 4-profielenmodel gekozen bij het uitvoeren van de latente profielanalyse (LPA). Profiel 3 geeft de hoogste rapportering van sympathie voor groepen als IS aan, zij voelen zich het minst geaccepteerd en het meest gediscrimineerd en benadeeld. Ze rapporteren eveneens het laagste niveau van religiositeit. Deze resultaten bevestigen de aanwezigheid van een psychologische vatbaarheid voor radicalisering. Ten slotte werden op basis van de resultaten van dit onderzoek en de literatuur nog enkele beleidsadviezen geformuleerd.

*" Er is veel liefde en zorg nodig om mensen tot mensen te maken,
en zo weinig om diezelfde mens te vernederen, te vernietigen zelfs.*

Een virus, een rukwind, een auto, of een woord. "

(Elie Wiesel – concentratiekampoverlevende – Nobelprijswinnaar voor de vrede 1986)

Inhoudstafel

Hoofdstuk 1 INLEIDING 1

DEEL I: BEGRIPSVERHELDING VAN DE IDEOLOGIE ACHTER EXTREEM ISLAMITISCH GEDACHTEGOED 3

Een poging tot afbakening: terrorisme, radicalisme en extremisme 3

Islamitische terminologie en ideologieën: salafisme, wahhabisme en takfirisme 5

DEEL II: DE PSYCHOLOGISCHE VATBAARHEID VOOR RADICALISERING BIJ JONGEREN . 8

Uitlokkende factoren en de achterliggende context 8

Persoonsgebonden factoren en de psychologische vatbaarheid 9

DEEL III: DE ONDERZOEKSVRAAG 18

Hoofdstuk 2 METHODE..... 18

Deelnemers 18

Apparatuur en materiaal 19

Procedure 21

Statistische analyse 21

SPSS 21

Analyses in MPlus 22

Hoofdstuk 3 RESULTATEN..... 25

Factoranalyse 25

De interpretatie van de factoren 25

Latente profielanalyse (LPA) 38

De interpretatie van de profielen 39

Hoofdstuk 4 DISCUSSIE..... 47

Wat betekenen de resultaten? 47

Suggesties voor beleid en verder onderzoek 51

Hoofdstuk 5 DANKWOORD..... 54

Hoofdstuk 6 REFERENTIELIJST.....	57
Hoofdstuk 7 BIJLAGEN	75
Bijlage 1. De vragenlijst.....	75
Bijlage 2. Brief naar alle scholen	93
Bijlage 3. Actieve informed consent (jongeren)	94
Bijlage 4. Passieve informed consent (ouders)	95

Hoofdstuk 1 INLEIDING

De recente aanslag in Manchester, de aanslagen in Zaventem en in Brussel op 23 maart, de terreur in Parijs, de bomaanslagen in Ankara en Istanbul en de 7/7-attacks in Londen zijn slechts enkele voorbeelden van een steeds complexer wordende ontwikkeling van extremistisch geweld en terreur in het *post-9/11* tijdperk. Het brede spectrum aan extremistische groeperingen, de wereldwijde rekrutering van jongeren en de diverse verklaringsmodellen bevestigen deze complexiteit.

Dat er geen *one-fit-all* verklaringen voor gewelddadig extremisme bestaan is al langer duidelijk (Merari, 2007). Verschillende motieven, voedingsbodems en contextuele omstandigheden bemoeilijken de zoektocht naar pasklare antwoorden. Daarnaast bestaat kritiek op te eenvoudige en eenzijdige verklaringen waarbij vanuit een overwegend westerse wereldvisie wordt teruggегреpen naar een zwart-witdenken over religieus geïnspireerd extremisme (Everington, 2015). Said (1981) stelt dat toonaangevende instituten zoals de media en de overheden een invloed hebben op de ideologische consensus en de beeldvorming over de rest van de wereld. Daardoor kunnen vele socio-politieke concepten niet zomaar als neutraal worden gezien. Ook Foucault's uitleg over "*The Regime of Truth*" suggereert dat machtige actoren ons kunnen aanzetten een welbepaalde terminologie binnen de analyses over extremisme als waarheid te beschouwen (in Rainbow, 1984).

De complexiteit van het onderwerp en de kritiek op simplistische verklaringsmodellen pleiten voor een genuanceerde visie en de nood aan meer aandacht voor een *insiders*-perspectief. Concreet wil dit zeggen dat bijvoorbeeld ook de islamitische terminologie zou moeten worden in acht genomen bij de bestudering van extremisme. Zo wordt er vanuit islamitische bronnen ook over extremistische ideologie en sektarische stromingen gesproken. Termen zoals *khawaaridj* en *takfir* hebben een relevante rol gespeeld in de theologische kritiek op vormen van politieke islam die geweld prediken (Boucek, 2008; Oliver, 2002; Raffiq, 2015).

In dit onderzoek wordt getracht vanuit een psychologische invalshoek nadruk te leggen op de prominente rol van bepaalde risicofactoren van het radicaliseringsproces. Meer specifiek wordt vooral belang gehecht aan o.a. ideologie (Reich, 1998; van der Plicht & Koomen, 2009) en subjectieve gevoelens van onrechtvaardigheid, achterstelling en discriminatie (Alonso et al., 2008;

Franz, 2007; Moghaddam, 2005; van den Bos, Loseman & Doosje, 2009; van der Plicht & Koomen, 2009). Deze elementen worden gebruikt bij het opstellen van een vragenlijst voor dit onderzoek.

België behoort tot de landen met een relatief hoog aantal Syriëstrijders (Fraih, 2015). Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Antwerpen en Vilvoorde leverden de meeste Syriëstrijders (Fraih, 2015). Naast het belang van deze geografische regio's tonen de statistieken aan dat de problematiek van radicalisering zich vooral voordoet bij jongeren. Bijgevolg wordt in deze studie gekozen om schoolgaande jongeren (zowel moslims als niet-moslims) uit de grootstedelijke gebieden Brussel Hoofdstedelijk Gewest en Antwerpen te bevragen.

DEEL I: BEGRIPSVERHELDING VAN DE IDEOLOGIE ACHTER EXTREEM ISLAMITISCH GEDACHTEGOED

Een poging tot afbakening: terrorisme, radicalisme en extremisme

Extremisme, terrorisme en radicalisme zijn begrippen die soms veelbetekenend kunnen zijn maar tegelijk precisie missen. Het zijn containerbegrippen (Coolsaet, 2015) die deels subjectief ingevuld worden (Crenshaw, 1981; Whitbeck, 2001; Whittaker, 2001). De vraag kan gesteld worden of er een universeel aanvaarde definitie kan worden gevonden.

Terrorisme: het gevaarlijke eindproduct van radicalisering

Volgens De Schepper (2014) en Ponsaers et al. (2010) kent het radicaliseringsproces drie grote fasen. Het proces kent een dynamische voortgang: het start bij radicalisme, het tussenliggende stadium is extremisme en het eindigt bij terrorisme (De Schepper, 2014; Ponsaers et al., 2010). Terrorisme is een moeilijk te omvatten en definieerbaar begrip (White, 1998) omdat het een complexe, gelaagde en meervoudige problematiek inhoudt waarover geen consensus bestaat in de literatuur (Cooper, 2001). Uiteraard kan men stellen dat terreur als politieke strategie een divers fenomeen van alle tijden is dat men kan terugvinden bij allerlei volkeren en organisaties. De recente golf van mondiale terreur wordt door sommige onderzoekers gesitueerd binnen een historisch overzicht. De Zeloten in de eerste eeuw na Christus, de Assassijnen in de middeleeuwen, de Franse Revolutie met Robberspierre's terreurbeweging tot de Bolsheviken-terreur in Rusland tijdens de revolutie (Chaliand & Blin, 2007; Laqueur, 2002). Daarnaast kan men ook denken aan staatsterreur van Stalin, het *resistance*-terrorisme tijdens de Tweede Wereldoorlog, de Latijns-Amerikaanse revolutionaire bewegingen in de jaren '60 tot uiteindelijk het moderne transnationale terrorisme (Chaliand & Blin, 2007; Laqueur, 2002). Van den Bouwhuijsen (2006) onderscheidt grofweg vier, gedeeltelijk overlappende golven in zijn artikel: een anarchistische golf, een anti-koloniale golf, een bipolaire golf en een mondiale golf.

Schmidt en Jongman (in Smit, 2007) vermelden in hun boek meer dan 109 verschillende definities van terrorisme. Staten, terreurorganisaties en zogenaamde "*lone wolves*" zijn diverse actoren met elk hun eigen beweegredenen en tactieken (Pantucci, 2011). Bijgevolg bestaat er een veelzijdige verzameling van componenten die het haast onmogelijk maken om tot een uniforme beschrijving van de term "terrorisme" te komen. Vaak wordt terrorisme beschreven als een politieke

strategie (Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst [AIVD], 2007; Sageman, 2006) om, door middel van geweld, macht of maatschappelijke veranderingen te bekomen (AIVD, 2007; Moghaddam, 2005; Whittaker, 2003). Niet alleen de fysieke of materiële schade is van belang, maar vooral de symbolische *targets* die worden uitgekozen en het psychologische effect, de angst en traumata die ermee gepaard gaan zijn fundamenteel (Bakker, 2006; Moghaddam, 2005; Richardson, 2007).

Radicaal gedachtegoed en extreme ideologie

De concepten radicalisme en extremisme zijn niet weg te denken uit het terrorisme-onderzoek en het hedendaagse mediadiscours waar ze te pas en te onpas worden gebruikt (Coolsaet, 2015). De termen hebben een negatieve connotatie gekregen: ze worden enkel in verband gebracht met de islam en met het gebruik van geweld en terrorisme (Coolsaet, 2015). Coolsaet (2005) zegt ook dat de termen vaak door elkaar gebruikt worden. Deze termen moeten niet exclusief gelinkt worden aan één culturele, religieuze, politieke of etnische bevolkingsgroep (Coolsaet, 2015; Vlaams Gemeenschapsonderwijs, 2015). In het huidige debat hierover duiden ze in essentie op iets dat negatief is voor de maatschappij. Het gaat over een gedraging waarbij men zich afzet tegen de maatschappij en "de ander" (Meershoek & de Vries, 2012; van den Bos et al., 2009). Ook de term "radicalisering" kent geen eenduidige definitie.

Sommigen verwijzen bij radicalisme naar het nastreven van veranderingen die de democratische rechtsorde in het gevaar brengen (AIVD, 2004). Anderen zien dat radicalisering inhoudt dat men opvattingen heeft en activiteiten uitvoert die de omverwerping van de maatschappij beogen (Ponsaers et al., 2010). Volgens Arts en Butter (2009) worden er gedurende het radicaliseringsproces intolerante levenshoudingen en radicale ideeën over hervorming en verandering ontwikkeld. Ze verklaren dat iemand die dit complexe proces ondergaat op die manier een nieuwe identiteit en nieuw zelfbeeld construeert. Dit is interessant voor deze studie die beoogt de psychologische aspecten van radicalisering te bestuderen. Arts en Butter (2009) zien extremisme als een meer extreme zijde van het radicaliseringsproces. De radicalisering gaat zo ver dat een persoon de eigen ideologie als enige geldende waarheid ziet, die met geweld moet worden opgelegd aan anderen (Arts & Butter, 2009). De bereidheid om geweld te aanvaarden is aanwezig, maar er wordt nog niet overgegaan tot het uitoefenen van geweld (Ponsaers et al., 2010). Ponsaers et al. (2010) zien het met andere woorden eerder als een mentale ingesteldheid met de ideologie dat het

geweld van terroristen tegenover anderen wordt geprezen, zonder dat de persoon zelf bereid is om geweld te gebruiken.

Voorlopig besluit

Ondanks de moeilijkheid om tot eenduidige definities te komen, zijn de twee belangrijkste kenmerken die werden afgeleid uit de besproken literatuur: het goedkeuren van geweld en de extreme intolerantie ten opzichte van alle andersdenkenden. Het betreft een ideologie die extreem geweld en extreme intolerantie tegenover de ander predikt, die gepaard gaat met vormen van haat, woede en frustratie, waarbij de sociale vrede en veiligheid van "de ander" in gevaar kunnen worden gebracht. Ten gevolge van deze ingesteldheid en een sterk wij-zij denken willen extremisten zich isoleren en afzetten tegen de rest van de maatschappij. Deze isolatie kan plaatsvinden in hun denkproces of houding, maar kan zelfs worden vertaald in een fysieke verwijdering van de gemeenschap. De exponent van deze fysieke isolatie vinden we vandaag terug bij IS die een eigen staat heeft opgericht.

Vanuit deze analyse over de concepten "radicalisme", "terrorisme" en "extremisme" kan worden geconcludeerd dat het relevant is om ideologie te bestuderen.

Islamitische terminologie en ideologieën: salafisme, wahhabisme en takfirisme

Hoewel verschillende onderzoekers verwijzen naar de termen *salafisme* en *wahhabisme* in de discussie over religieus geïnspireerd extremisme (Amghar 2007; De Graaff, 2008) geven critici aan dat deze vorm van *labeling* soms problematisch is en verfijning mist (Cole, 2009; De Keyser, 2014). Het zogenaamde salafisme is een term die is ontstaan door de verwijzing naar de "*salaf-as-saalih*" (wat vrome voorgangers betekent in het Arabisch) (Bin Ali, 2012; Moors & Jacobs, 2009; Roex, van Stiphout, & Tillie 2010; Wagemakers, 2012), terwijl de term *wahhabisme* oorspronkelijk refereert naar de achttiende-eeuwse islamitische theoloog Mohammed Ibn 'Abd Al-Wahhaab (De Keyser, 2014; Oliver, 2002; Ragush, 2016). Het volgen van de salaf-as-saalih en de leer van Mohammed Ibn 'Abd Al-Wahhaab houdt strikt genomen in dat men voor de interpretatie van de islamitische bronnen terugkeert naar de eerste drie generaties moslims (Commins, 2012; De Keyser, 2014; Green, 2009; Wagemakers, 2012). Onderzoekers als Egerton (2011) stellen dat het salafisme in geen enkel opzicht kan worden vereenzelvigd met een militante houding. De Keyser (2014) en

DeLong-Bas (2004) vullen aan door te stellen dat ook de leer van Ibn 'Abd Al-Wahhaab geen directe basis vormt voor het hedendaagse gewelddadige extremisme.

Een bekende categorisering die voorkomt in de literatuur betreft de opsplitsing tussen politieke salafis, jihadi-salafis en apolitieke salafis (Goijens, 2012; Roex, van Stiphout, & Tillie, 2010; Wiktorowicz, 2006). Door de toevoeging van de woorden "jihadi", "militante" of "politieke" tracht men als het ware een ideologische afsplitsing binnen de salafi-beweging aan te duiden. Het vasthouden aan het woord salafi bij het beschrijven van politieke bewegingen zorgt eerder voor verwarring en kan in vraag worden gesteld (De Keyser, 2014; Oliver, 2002; Raffiq, 2015). Bij de meeste extremistische groeperingen blijft de link met een orthodoxe ("salafi-")interpretatie immers beperkt tot subdomeinen van het geloof, zoals uiterlijke kenmerken en taalgebruik (Green, 2009; Oliver, 2001; Raffiq, 2015). Daarnaast zijn er verschillende sprekers die hun politieke en militante agenda zo veel mogelijk in een salafi-jasje proberen te gieten (Oliver, 2002; Raffiq, 2015). Zij trachten als het ware hun discours te verstoppen achter een hybride salafi-interpretatie (Oliver, 2002; Raffiq, 2015). Echter, de eigenlijke ideologie – waar het essentiële probleem zich situeert – heeft een andere basis. Vanuit islamitische bronnen komen de begrippen *takfir* en *kharidjieten* (of "*khawaaridj*" in het Arabisch) op de voorgrond bij de bestudering van religieus extremisme (Al-Albani, z.j.; De Keyser 2014; Green 2009; Oliver, 2002; Raffiq, 2015). *Takfir* kan worden omschreven als: "Het bestempelen van een persoon, groep, regime, maatschappij of daad als ongelovig, strijdig met het ware geloof" (De Keyser, 2014, p. 37). De Keyser (2014) stelt dat een verregerende vorm van *takfir* bij extremisten vaak voortvloeit uit politieke ontevredenheid en een voedingsbodem is voor terrorisme. Sinds de vroege islamitische geschiedenis werden de groepen die misbruik maakten van *takfir* om gewapend verzet te prediken *kharidjieten* genoemd (De Keyser, 2014; Green, 2009; Oliver, 2002; Raffiq, 2015). Deze laatste term verwijst naar hun drang om te rebelleren en zich af te splitsen van de gemeenschap (Green, 2009; Oliver, 2002; Raffiq, 2015).

Een naam die vaak in verband wordt gebracht met extremisten is Sayyid Qutb, een ideoloog die vaak als de grondlegger van het hedendaagse takfirisme wordt beschouwd (Al-Lami, 2009; Eikmeier, 2007; Green, 2009; Khatab, 2006a; Khatab, 2006b; Loboda, 2004; Murr, V., 2004; Oliver, 2002; Raffiq, 2015; Sageman 2006; van der Pligt & Koomen 2009). Bekende extremisten zoals Osama Bin Laden, Anwar Al-Awlaki en Abu Muhammad Al-Maqdisi hebben allemaal verwezen naar de invloed van Qutb's werken op hun gedachtegoed (De Keyser, 2014; De Koning, Roex, Beckers & Aarns, 2014; Giunchi, 2016; Raffiq, 2015; Wagemakers, 2012). Sommige schrijvers zien bij Qutb's ideeën over revoluties, *takfir* en de gewapende strijd zelfs niet-islamitische, westerse invloeden

terugkomen (Gray, 2002 ; Raffiq, 2015; Roy, 2007). De manier waarop de zogenaamde *kharidjieten* doorheen de geschiedenis in opstand zijn gekomen en de manier waarop Qutb zijn ideeën over de regeringsleiders beschreef, tonen gelijkenissen met de revolutionaire gedachten van de Jakobijnen en extreemlinkse Marxisten (Coolsaet, 2015; Gray, 2002; Raffiq, 2015; Ruthven, 2004). Ruthven (2004) toont aan dat er een dichte affiniteit bestaat tussen het extremistische gedachtegoed van *kharidjieten* en kernelementen van het moderne en postmoderne denken in het westen. Hij argumenteert zelfs dat de militante aspecten van Qutb's ideologie niet gebaseerd zijn op de Koran, maar eerder teruggaan tot bepaalde filosofen zoals Nietzsche, Kierkegaard en Heidegger. Ook De Keyser (2014) toont aan dat het *takfirisme* geen rekening houdt met de islamitische bronnen, waaronder de Koran en de *soenna* (overleveringen van de profeet Mohammed). *Takfiri's* of *kharidjieten* verdraaien zelfs uitspraken van de profeet Mohammed of verzen uit de Koran (Boucek, 2008; De Keyser, 2014; Green, 2009; Oliver, 2002; Raffiq 2015). Gömbayez (in De Keyser, 2014) concludeert dat ze geen aandacht hebben voor de context en tijdsgeest van de islamitische bronnen. Het hedendaagse *takfirisme* gaat ook uit van een zwart-witdenken en is in dat opzicht vergelijkbaar met bepaalde vormen van "oriëntalisme" waar Said (1981) over spreekt. Het wilt doen geloven dat de westerse maatschappij in haar totaliteit vijandig staat tegenover de islam (Alshammari, 2013).

Er kan worden besloten dat vele van de hedendaagse extremisten soms voor bepaalde geloofsaspecten terugkeren naar een salafi-interpretatie, maar in essentie – qua overtuiging en ideologie – de *takfiri-* en/of Qutb-interpretatie volgen. Precies deze ideologie en haar determinanten zullen bepalen of iemand al dan niet bereid is tot gewelddadig extremisme.

DEEL II: DE PSYCHOLOGISCHE VATBAARHEID VOOR RADICALISERING BIJ JONGEREN

Uitlokkende factoren en de achterliggende context

Een fundamentele wetenschappelijke vaststelling over radicalisering is dat zowel omgevingsfactoren als persoonsgebonden factoren complex en veelzijdig zijn en dat ze in een onbeperkt aantal combinaties voorkomen bij verschillende individuele processen van radicalisering (Alonso et al., 2008). Ondanks het ontbreken van een *single-factor* uitleg, is het noodzakelijk om enkele van de voornaamste risicofactoren binnen de actuele context toe te lichten.

De postmoderne context waarin de adolescent vandaag opgroeit wordt regelmatig gekenmerkt door fenomenen zoals objectivering en de-humanisering van de mens (Baumann, 1991; Haslam, 2006; Steuter & Wills, 2009). Het clash-of-civilisations denken (Huntington 1993) en het generaliseren van visies op de moslimgemeenschap kan immers leiden tot het stigmatiseren en discrimineren van moslims (Amnesty International, 2012; Franz, 2007; Lyons-Padilla, Gelfand, Mirahmadi, Farooq & van Egmond, 2015; van der Valk, 2015). Wanneer dit zich bovendien vertaalt in een beleids- en mentaliteitswijziging dan versterkt dit mogelijk de psychologische druk tijdens de ontwikkeling van moslims tijdens hun adolescentie (Franz, 2007; van der Valk, 2015). De relatief vijandige houding ten opzichte van moslimjongeren kan volgens Pels en De Ruyter (2011) onder andere worden toegeschreven aan het extreme en harde debat over de islam.

Ook aspecten zoals globalisering (Arnett, 2002; Hermans & Dimaggio, 2007; Sommerville, 2008), polarisering (de Graaff, de Poot & Kleemans, 2009; van den Bos et al., 2009) en individualisering (Baumann, 2008; Duyvendak, 2004; Hermans & Dimaggio, 2007) bepalen het moeilijke klimaat waarin jongeren zich moeten ontwikkelen.

Eveneens zijn de sociale veranderingen ten gevolge van nieuwe vormen van communicatie en informatievergaring niet te onderschatten (Geeraerts, 2009; Hermans & Dimaggio, 2007; Stald, 2008). Adolescenten hebben vandaag de mogelijkheid om via sociale media een (virtuele) identiteit te ontwikkelen en meer selectief om te gaan met berichtgeving (Bräutigam, 2012; Geeraerts, 2012). In vergelijking met een decennium geleden zorgt deze nieuwe open (geglocaliseerde) leefwereld voor zeer veel onzekerheden (Hermans & Dimaggio, 2007). Onder andere het wegvallen van filters (zoals ouders, leerkrachten en de mainstream media), de onbegrensde hoeveelheid aan informatie en depersonalisatie door anonimiteit zorgen voor extra mogelijkheden en vraagtekens bij jongeren

(Geeraerts, 2009). Het staat vast dat deze trend een specifieke impact heeft op de opinievorming van de doelgroep binnen dit onderzoek (Geeraerts 2012; Mostard, 2017). De actuele informatiemaatschappij heeft de kans vergroot om in aanraking te komen met uiteenlopende ideologieën die een inspiratie kunnen vormen voor zoekende jongeren. Hierbij hoort ook de blootstelling aan extremistisch intolerant gedachtegoed (Corb & Grozelle, 2014) en "systeemhaat" (Meershoek & de Vries, 2012).

Persoonsgebonden factoren en de psychologische vatbaarheid

Geen groei zonder vruchtbare grond

Het aanduiden van één factor als hoofdreden voor het radicaliseringsproces is onmogelijk (Alonso et al. 2008; Borum, 2010; Travis, 2008; Veldhuis & Bakker, 2007). Enkel een holistische benadering laat toe om de diversiteit aan factoren en achtergrondkenmerken bij jongeren te begrijpen. Alonso et al. (2008) stellen dat gewelddadig radicalisme plaatsvindt "*at the intersection of an enabling environment and a personal trajectory*" (p. 9). De interactie van de cognitieve ontwikkeling en persoonsgebonden factoren met de socioculturele context is essentieel om vatbaarheid voor radicalisering te kunnen begrijpen (Costanza, 2015; Masuda, Donati, Schaefer & Hill, 2015).

Net zoals zaden vruchtbare grond nodig hebben om in te kunnen aarden, hebben ook risicofactoren een voedingsbodem nodig. Er dient immers sprake te zijn van persoonlijke motieven en vatbaarheid opdat omgevingsfactoren een invloed zouden kunnen hebben op het vormen van (extreme) opvattingen (Alexander, 2010). Op een gelijkaardige manier spreekt Wiktorowicz (2004) van een "*cognitive opening*" waarbij het individu receptief wordt voor nieuwe ideologieën.

Als eindproduct van radicalisering beschrijft Moghaddam (2005) terrorisme als "*a moral problem with psychological underpinnings*" (p. 168). Bijgevolg is de sociaal-psychologische invalshoek de meest relevante voor de benadering van het radicaliseringsproces (van den Bos et al., 2009). Deze discipline, zo stellen van den Bos et al. (2009), legt immers de nadruk op de relatie tussen het individu en zijn omgeving waarbij veranderingen in gevoelens en attitudes essentieel zijn.

Adolescentie: algemene hindernissen tijdens de persoonsontwikkeling

De fenomenen "radicalisering" en "extremisme" komen relatief vaker voor bij adolescenten dan bij volwassenen (Buijs, Demant & Hamdy, 2006; Pels & de Ruyter, 2011; Sageman, 2008; Slootman & Tillie, 2006). Bijgevolg stelt zich de vraag wat deze jonge groep zo vatbaar maakt voor deze processen. Net in deze fase van hun ontwikkeling zijn jongeren op zoek naar hun identiteit (Erikson, 1959; Luyckx, Goossens, Soenens, Beyers & Vansteenkiste, 2005). In deze levensfase staan ze voor bepaalde ontwikkelingsopgaven (zoals het vormen van relaties, omgaan met hun omgeving en het vinden van een persoonlijke levensstijl) die de potentiële vatbaarheid voor extreme gedachten kan aanwakkeren (Pels & Ruyter, 2011).

De adolescentie wordt door sommigen gezien als een periode van crisis (Erikson, 1968; Freud, 1958; Hall, 1904). Andere onderzoekers ontkrachten de "*Storm and Stress*"-these (Arnett, 1999; Bandura, 1964; Susman & Rogol, 2004; Westenberg, 2008). Deze discussie binnen de psychologie vormt het vertrekpunt om het radicaliseringsproces als vaak voorkomend probleem binnen de ontwikkeling van jongeren te kunnen situeren. Ongeacht de gekozen theoretische invalshoek staat vast dat er tijdens de adolescentie veranderingen plaatsvinden op cognitief, sociaal en biologisch vlak (Berk, 2010; Shaffer & Kipp, 2013). Ook kan er niet worden ontkend dat veel jongeren zoeken naar een antwoord op vragen over de eigen identiteit: "wie ben ik?" en "wie zou ik willen of kunnen zijn?" (Erikson, 1959; Luyckx et al., 2005; Pels & Ruyter, 2011; Spee & Reitsma, 2010). Lyons-Padilla et al. (2015) onderstrepen dat verschillende studies de relevantie van identiteitsvorming binnen het radicaliseringsproces hebben aangetoond.

Tijdens de adolescentie wordt er vaker "radicaal", rebels of riskant gedrag vertoond (Custers & Engels, 2003; Spee & Reitsma, 2010; Wienke & Ramadan, 2011). Rekening houdende met de subjectieve invulling van de termen "extreem" en "radicaal" is het soms onduidelijk wanneer er sprake is van "normaal pubergedrag" of radicalisering. Binnen het debat rond problematische adolescentie dient er namelijk een onderscheid te worden gemaakt tussen experimenteergedrag en patronen van langdurig probleemgedrag (Steinberg & Morris 2001). Onderzoek toont aan dat jongeren die problematisch gedrag vertonen gedurende de adolescentie vaak in hun kindertijd reeds problemen kenden (Steinberg & Morris, 2001; Westenberg, 2008). Bachman, Johnston en O'Malley (1997) concluderen dat experimenteergedrag bij jongeren veel frequenter voorkomt dan langdurig probleemgedrag. Ook het aanleunen bij extreme opvattingen en het uiten van frustraties (op die

manier) kan worden beschouwd als experimenteergedrag, terwijl de echte radicalisering en het overgaan tot geweldplegingen onder te brengen valt onder een soort van aanhoudend en meerlagig patroon van probleemgedrag (van den Bos et al., 2009). Anderzijds kunnen jongeren ook worden aangetrokken door vormen van politiek activisme en radicalisme (ook religieus geïnspireerd) waarbij geen geweld wordt gepromoot (Alonso et al., 2008). Gewelddadig radicalisme (als uitkomst van een complex en langdurig proces) is slechts een van de mogelijkheden binnen de brede waaier van radicale uitingen (Alonso et al. 2008).

Bachman et al. (1997) gebruiken een voorbeeld om het verschil tussen experimenteergedrag en een langdurig proces te verduidelijken. Zo stellen ze dat een grote groep jongeren wel eens experimenteert met drugs maar daarom niet noodzakelijk een verslaving (of langdurig probleemgedrag) ontwikkelt. Op een analoge manier kan gesteld worden dat een aanzienlijke groep jongeren wel eens een extreme opvatting heeft tijdens de ontwikkeling maar dat dit niet noodzakelijk gepaard gaat met een doorgedreven radicalisering (hier als aanhoudend probleemgedrag). Ongeacht de benadering is het duidelijk dat de adolescentieperiode cruciaal is en gekenmerkt wordt door soms "radicale" of ongewone keuzes (Spee & Reitsma, 2010). Jongeren ervaren een moeilijkheid in deze periode om weloverwogen keuzes te maken (Wienke & Ramadan, 2011).

De adolescentie - waarin radicalisering vaker plaatsvindt - is een fase waarin jongeren bezig zijn met het vormen van een identiteit (Erikson, 1959; Luyckx et al., 2005; Lyons-Padilla et al., 2015; Spee & Reitsma, 2010). Van Stekelenburg & Klandermans beschrijven identiteit als "ons begrip van wie we zijn en wie andere mensen zijn en, omgekeerd, het begrip van andere mensen wie zijzelf en anderen zijn" (geciteerd in Konijn, Oegema, Schneider, Vos, Krijt & Prins, 2010). Bij moslimjongeren blijkt de vorming van een identiteit een extra complex proces te zijn (Konijn et al., 2010). De religieuze achtergrond en etniciteit bepalen in belangrijke mate hun identiteit (Konijn et al., 2010). De huidige generatie moslimjongeren (tweede en derde generatie) worstelen volgens sommige onderzoekers met het probleem van "*multiple identities*" (Konijn et al., 2010; Verkuyten, Thijs & Stevens, 2012) of een ernstige identiteitscrisis (Wiktorowicz, 2004). Het hebben van een "hybride identiteit" (Konijn et al., 2010) of deelidentiteiten die met elkaar kunnen botsen (Verkuyten et al. 2012) zorgt in sommige gevallen voor spanningen en onzekerheden. Er kan vervreemding en spanning ontstaan ten gevolge van verschillen tussen de eigen etno-culturele identiteit en aspecten van de dominante cultuur (Konijn et al., 2010; Lyons-Padilla, 2015).

Davies (2008), Gielen (2008), Lyons-Padilla et al. (2015) en Moghaddam (2005) geven aan dat de zoektocht naar identiteit een belangrijke rol speelt in het radicaliseringsproces van jongeren, dit zowel bij moslimradicalisering als extreemrechtse radicalisering. Davies (2008) beargumenteert dat radicalisering van moslimjongeren in het Westen eerder gaat over het zoeken naar een identiteit, en niet zo zeer wordt teweeggebracht door direct lijden, zoals dit in conflictgebieden of bezette gebieden (zoals Palestina bijv.) gebeurt. Het is duidelijk dat voor de identiteitsontwikkeling van jongeren de schoolgaande periode van groot belang is, stelt Davies (2008). De studie van Davies (2008) geeft een combinatie van persoonsgebonden risicofactoren aan als oorzaak van radicalisering bij moslimjongeren. Een van die factoren vermeldt de negatieve ervaringen op school, net tijdens de fase van identiteitsvorming. De gepercipieerde bedreiging van de persoonlijke of collectieve identiteit speelt een belangrijke rol in het vormen van gevoelens van deprivatie, stelt Moghaddam (2005). Het subjectieve element binnen de gevoelens van persoonlijk welbevinden (bijv. op school) zijn daarom cruciaal in een periode waarin jongeren op zoek zijn naar houvast. Davies (2008) zegt in haar studie dat er pas sprake is van radicalisering als tijdens de zoektocht naar identiteit extremistische opvattingen en gedachtegoed eigen worden gemaakt.

Wienke en Ramadan (2011) vermelden dat op sociaal vlak radicale meningen, ideeën en ideologieën aantrekkelijker worden voor adolescenten. Het zorgt ervoor dat ze ergens bij horen, waardoor ze bescherming en waardering ervaren (Wienke & Ramadan, 2011). Ze omschrijven het als een manier voor jongeren om gevoelens van onrecht en frustraties te uiten. Alonso et al. (2008) suggereren zelfs dat de ervaring van "ergens bij te horen" voor sommige jongeren zelfs van primair belang is. Vaak een toevallige samenloop van omstandigheden zal bepalen bij welke groep de jongere terecht komt (Alonso et al., 2008). Groepsidentificatie en collectieve identiteit tijdens de ontwikkeling van jongeren kunnen zorgen voor negatieve gevoelens wanneer er sprake is van groepsdreiging (van Bergen, Feddes, Doosje & Pels, 2015; van den Bos, Loseman & Doosje, 2009). Onderzoek van Guimond en Dubé-Simard (in Moghaddam, 2005) toont aan dat minderheden vaker geneigd zijn om sterkere gevoelens van "broederlijke deprivatie" te ontwikkelen. Deze gevoelens kunnen de vatbaarheid voor een "in-group versus out-group"-logica vergroten (Meershoek & de Vries, 2012). Hierbij aansluitend merkt Sageman (2004) het belang van het sociale netwerk op binnen het radicaliseringsproces. De collectieve identiteit kan de individuele identiteit onderdrukken waardoor groepsdynamieken zoals groepsdruk en indoctrinatie significant kunnen doorwegen op ontwikkelende jongeren (Victoroff, 2005).

Radicale ideologieën sluiten zich vaak aan bij het wij-zij denken en bieden een helder en duidelijk wereld- en ideaalbeeld waardoor de keuze tussen goed en kwaad eenvoudiger wordt voorgesteld aan jongeren (Borum, 2010; Wienke & Ramadan, 2011). Gepaard met de zoektocht naar identiteit, zijn jongeren psychisch sterk in de groei tijdens deze periode en zijn ze daarom extra vatbaar voor invloeden van buitenaf (Davies, 2008).

Deze psychische groei komt ook terug bij Piaget's cognitieve theorie die een cruciale rol toekent aan de ontwikkeling van het formeel denken bij jongeren (in Arnett, 2014). Het stelt hen immers in staat om meer abstract te denken over spiritualiteit en morele vraagstukken (Arnett, 2014; Christie & Viner, 2005). Zo kunnen ze zich afvragen wie ze zijn, wat ze willen en kunnen betekenen. De spirituele ontwikkeling tijdens de late adolescentie wordt door Fowler (in Arnett, 2014) beschreven als een periode van meer zelfreflectie waarbij jongeren meer op eigen ervaringen terugvallen dan te vertrouwen op wat hun ouders geloven. Deze vaststelling geldt voornamelijk voor de meer geïndividualiseerde samenleving in tegenstelling tot gemeenschappen waar ook een meer sociale en publieke beleving van de religie belangrijk is (Arnett, 2014). Zo worden islamitische gemeenschappen meer gekenmerkt door het groepsgevoel omwille van gemeenschappelijke vormen van aanbidding (denk bijvoorbeeld aan gebeden in groep en het vasten tijdens de ramadan) (Arnett, 2014). Voor moslimjongeren die in het westen opgroeien, ligt de waarheid wellicht in het midden. Naast socialisatie in een cultuur waar geloof belangrijk is, ondervinden ze de effecten en mogelijkheden van een sterk geïndividualiseerde maatschappij.

Een andere invalshoek van de cognitieve theorie suggereert dat verschillen in cognitieve capaciteit en cognitieve stijl (manieren van denken) een invloed kunnen hebben op het ontwikkelen van sympathie voor gewelddadig extremisme (Victoroff, 2005). Hiervoor verwijst Victoroff (2005) naar de bestaande onderzoeken over de rol van cognitieve functies bij agressie in het algemeen.

De rol van religieuze identiteit en geloof

Religie is niet de primair causale motivatiefactor voor gewelddadig extremisme (Alonso et al. 2008; Lyons-Padilla et al., 2015; Roy, 2007, 2015). De religie wordt gebruikt om frustraties te legitimeren en gewelddadige extremistische ideologieën te rechtvaardigen (Lyons-Padilla et al., 2015). Gewelddadig extremisme is geen monopolie van een politieke, sociale of religieuze groep (Alonso et al., 2008). Het is dus fout om dit fenomeen enkel toe te schrijven aan één specifieke geloofsgemeenschap (Coolsaet, 2015; Lyons-Padilla et al., 2015).

Roy (2007, 2015) preciseert dat radicalisering en gewelddadig extremisme geen probleem zijn van de islam als religie. Wanneer er over radicalisering gesproken wordt, moet er een onderscheid worden gemaakt tussen de islam als geloof en de politieke islam als ideologie (als uitdrukking van radicalisme of politiek activisme) (Al-Lami, 2009; Alonso et al., 2008).

Een geavanceerd analytisch onderzoek van de Military Intelligence Section 5 (MI5, de veiligheidsdienst van het Verenigd Koninkrijk) weerlegt eveneens het stereotype beeld van religie als hoofdoorzaak van radicalisering (Travis, 2008). Het rapport vermeldt: "*Far from being religious zealots, a large number of those involved in terrorism do not practise their faith regularly. Many lack religious literacy and could actually be regarded as religious novices.*" (Travis, 2008, par. 10). Al-Lami (2009) voegt hieraan toe dat de meeste moslimjongeren die in aanraking komen met extremisme slechts een oppervlakkige kennis van de islam hebben en hierdoor niet de capaciteiten bezitten om de authenticiteit van bepaalde interpretaties te evalueren.

De grootste motivatie voor radicaliserende jongeren is niet theologisch getint (Roy, 2007; Travis, 2008). Echter, politieke motieven zijn vaak de voornaamste drijfveer voor radicalisering waardoor de recente vormen van "politieke islam" succes kennen bij "gedesillusioneerde" jongeren (Alonso et al., 2009; Roy, 2007). Door de oproep naar politieke en sociale veranderingen in een "islamitisch" jasje te verpakken, kunnen deze soort radicale groepen en bewegingen jongeren aantrekken (Alonso et al., 2008). Het biedt namelijk ruimte om frustraties te uiten en de behoefte naar groepssolidariteit invulling te geven vanuit een islamitische achtergrond (etno-culturele identiteit). Daarnaast worden de meest radicale ideologieën gekenmerkt door een rigide cognitieve stijl die verbonden is aan absolutistische en apocalyptische concepten en het construct van "wij versus zij" (Borum, 2015; Victoroff, 2005).

Opnieuw moet worden genuanceerd dat het aanhangen van specifieke ideologieën van de politieke islam, en zelfs de meest extreme vormen, niet automatisch leidt naar geweld en terreur (Alonso et al., 2008; van den Bos et al. 2009). Met andere woorden, ideologie op zich volstaat niet om een individu te overhalen tot geweld (Borum, 2005; van de Bos et al. 2009). Dit bevestigt de reeds aangehaalde stelling dat radicalisering het gevolg is van een persoonlijk individueel traject gecombineerd met welbepaalde omgevingsfactoren.

Een duidelijk overwogen religieuze identiteit en bewuste religieuze beleving zorgt zelfs voor bescherming tegen radicalisering tijdens de identiteitszoektocht (Roy, 2007, 2015; Travis, 2008; Ysseldyk, Haslam & Haslam, 2013). Het aannemen van een islamitische identiteit wordt in verband

gebracht met optimisme, blijdschap, geluk, tevredenheid en fysieke en mentale gezondheid (Abdel-Khalek & Eid, 2011; Abu-Raiya & Pergament, 2011).

Anderzijds, omwille van de stereotype beeldvormingen en bestaande misvattingen, lopen moslimjongeren vaker het risico in aanraking te komen met discriminatie wanneer zij openlijk naar buiten komen met een sterke islamitische identiteit (Vedder & Van Geel, 2012). Desondanks stelt Bectovic (2011) dat de weloverwogen en bewuste beleving van de religie moslimjongeren weerbaar maakt tegen zulke negatieve ervaringen. De sterke religieuze identiteit en de zingeving uit de religie stellen de jongeren in staat een plaats te geven aan tegenslagen (Bectovic, 2011).

De zoektocht naar betekenis: de belangrijkste indicator voor vatbaarheid

Het radicaliseringsproces vormt al decennialang het voorwerp van onderzoek binnen verschillende wetenschappelijke disciplines. In grote lijnen kunnen de bestaande theorieën in twee visies worden ingedeeld. De *top-down* visie legt de nadruk op de omgevingsfactoren (zoals de rationale keuze theorie) terwijl de *bottom-up* visie (zoals onder andere de narcisme theorie of de *novelty seeking* theorie) het individu en de persoonsgebonden kenmerken centraal stelt (Victoroff, 2005). Zoals eerder werd beargumenteerd geniet de *bottom-up* benadering, met nadruk op de individuele beleving, de voorkeur.

Elementen uit volgende benaderingen werden tot hiertoe gebruikt in dit onderzoek:

- identiteitstheorie (Davies, 2008; Gielen, 2008; Moghaddam, 2005);
- relatieve deprivatietheorie (Franz, 2007; Moghaddam, 2005);
- (gepercipieerde) onderdrukkingstheorie (Alonso et al., 2008; van den Bos et al., 2009);
- cognitieve theorie (Arnett, 2014; Davies, 2008);
- frustratie-agressie hypothese (Alonso et al., 2008; Franz, 2007; van den Bos et al., 2009).

Door de veelheid aan theorieën stelt zich de vraag of er raakpunten bestaan tussen deze benaderingen.

Volgens Bizina en Gray (2014), Kruglanski et al. (2014) en Sageman (2004) moet als voornaamste drijfveer voor potentiële radicalisering worden gekeken naar "de zoektocht naar significantie/betekenis". "It is the fundamental desire to matter, to be someone, to have respect"

(Kruglanski et al., 2014, p.73). Het zoeken naar betekenis wordt uitgelokt door drie situaties: (1) een verlies van betekenis of deprivatie, (2) een dreigend verlies van betekenis en (3) een kans om meer te betekenen (Kruglanski et al., 2014). Deze visie op persoonsgebonden factoren bij het radicaliseringsproces is waardevol omdat het de verschillende specifieke risicofactoren en benaderingswijzen overkoepelt. "Zoektocht naar betekenis" kan worden beschouwd als een overkoepelende factor.

Jongeren die op zoek zijn naar hun identiteit ervaren een gebrek aan betekenis in hun leven. Door zich te identificeren met een bepaalde groep of binnen een sociaal netwerk krijgen ze het gevoel ergens bij te horen en dat versterkt hun eigenwaarde (Lyons-Padilla et al. 2015; Sageman, 2004). Omwille van hun onzekerheden tijdens de adolescentie is de aantrekkingskracht van groepen en netwerken veel sterker en zijn vrienden heel belangrijk (Sageman, 2004). Als onderdeel van een groter geheel wordt de individuele identiteit onderdrukt en is het individu minder gevoelig voor persoonlijke mislukkingen (Kruglanski et al., 2014). Bovendien zorgt de groepsdynamica er voor dat gevoelens van deprivatie of vernedering worden gedeeld. Met de moderne sociale media is het aansluiten bij netwerken nog nooit zo eenvoudig geweest (Al-Lami, 2009). Uiteraard zal de ideologische invulling en retoriek van de groep bepalend zijn voor het aanvaarden van welbepaalde standpunten.

Kruglanski et al. (2014) beschouwen ideologie als een middel om het doel van betekenisgeving binnen een groep te bereiken. Door de gepercipieerde gevoelens van onrechtvaardigheid voor te stellen als iets dat wordt gedeeld, kunnen de groepsleden worden aangespoord tot onderlinge solidariteit en collectieve doelstellingen. Verschillende groepen en bewegingen onderscheiden zich van pacifistisch activisme tot gewelddadig extremisme doordat ze betekenisverlies en betekenisgeving op een welbepaalde manier voorstellen.

De frustratie-agressie hypothese stelt dat extremistische groepen zich onderscheiden van het louter activisme door frustraties uit te buiten als ultieme vorm van betekenisverlies (Victoroff, 2005). Bovendien stelt deze hypothese dat geweld onlosmakelijk verbonden is met frustraties. Desondanks staat vast dat veel gefrustreerde individuen niet overgaan tot het plegen van geweld (Victoroff, 2005). Bijgevolg moet worden geconcludeerd dat het louter aanwakkeren van frustraties enkel de vatbaarheid zal beïnvloeden.

Wanneer een nieuwe mogelijkheid om betekenisvol te zijn (zoals het volgen van ideologie of het behoren tot een groep) voldoende sterk is, kunnen alternatieve visies worden "ontwaardigd" (Kruglanski et al., 2014). Een sterke mate van intolerantie ten aanzien van alternatieve opvattingen vergroot daarbij de kans op het cultiveren van absolutistische morele denkkaders. Het gebrek aan tolerantie en de gepercipieerde onderdrukking en onrechtvaardigheid zijn cognitief-emotionele indicatoren voor een verlies aan betekenis en vatbaarheid voor extremisme (Feddes, Mann & Doosje, 2015; van den Bos et al., 2009).

Met de groeipijnen van de cognitieve ontwikkeling en de daarmee gepaard gaande bewustwording van morele en spirituele vraagstukken komen jongeren vaak twijfels tegen. Volgens Wienke en Ramadan (2011) zijn jongeren bovendien onredelijk gevoelig en emotioneel ten gevolge van de lichamelijke veranderingen en hersenontwikkeling tijdens de adolescentie. Ook dit ontwikkelingsproces kan een gebrek aan betekenis inhouden die jongeren aanspoort om snelle antwoorden te vinden.

Hoewel extremistische ideologieën - omwille van hun eenvoudig en doelgericht narratief - vooral aantrekkelijk kunnen zijn bij grote frustraties en gevoelens van deprivatie, kan de zoektocht naar betekenis ook positief worden ingevuld. Kruglanski et al. (2014) bevestigen het nut van religie (en ook andere ideologieën) als beschermingsfactor door te stellen dat ideologie een positieve bron van inspiratie kan zijn en als factor los staat van geweld.

Jongeren die vatbaar worden voor gewelddadig extremisme zullen betekenisgeving onder andere invullen door de media-aandacht en heldenstatus binnen een groep. De duidelijke richtlijnen en het zwart-wit denken kunnen jongeren het gevoel geven niet langer "verdwaald" te zijn. Bovendien vinden ze hierin duidelijke doelen en helpt het wij-zij denken om verlost te geraken uit een kluwen van grijze zones en gebrek aan betekenis in hun dagelijkse leven. Het vinden van antwoorden zorgt voor helderheid en houvast waardoor jongeren zich meer zelfzeker kunnen voelen. Deze zelfzekerheid als gevolg van het gevoel betekenisvol te handelen, is een niet te onderschatten factor in de ontwikkeling van jongeren (Feddes et al., 2015).

DEEL III: DE ONDERZOEKSVRAAG

Een kwantitatief onderzoek op basis van een zelf-opgestelde vragenlijst werd gebruikt om na te gaan of jongeren in Brussel en Antwerpen extreme opvattingen hebben. Meer specifiek werd er aan de hand van een latente profielanalyse (LPA) gekeken welke soort jongeren op een welbepaalde manier antwoorden zodat er profielen van typen jongeren konden worden opgesteld. Dit onderzoek beoogt inzicht te krijgen in de risicoprofielen die bestaan bij Vlaamse schoolgaande jongeren. Op basis van de verzamelde literatuur luidt de onderzoeksvraag als volgt: "Wat zijn de persoonsgebonden risicofactoren op vatbaarheid voor extreme opvattingen bij moslimjongeren tijdens hun adolescentie?".

Hoofdstuk 2 METHODE

Er volgt een kwantitatieve statistische analyse op basis van de zelf-samengestelde vragenlijst. Door middel van deze vragenlijst wordt er gepeild naar de opvattingen van jongeren uit Nederlandstalige scholen in grootstedelijke gebieden, nl. Brussel en Antwerpen. De methode die gebruikt werd om de onderzoeksvraag te beantwoorden zal hier besproken worden.

Deelnemers

Het aantal deelnemers van deze studie bestaat uit 783 jongeren uit het secundair onderwijs (506 meisjes, 277 jongens) tussen de 14 en de 23 jaar ($M = 17.39$ en $SD = 1.575$) die in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest of in Antwerpen schoollopen. Er zijn 435 moslims en 348 niet-moslims die deelnemen aan dit onderzoek. 643 jongeren hebben een Belgische nationaliteit en 135 hebben een andere nationaliteit. Zowel scholen van het officieel onderwijs als scholen van het vrij onderwijs kwamen in aanmerking om getrokken te worden. Enkel scholen die een voltijds gewoon secundair onderwijs aanbieden konden deelnemen aan het onderzoek. De contactlijst met alle gegevens van alle scholen kan op de website van Onderwijs Vlaanderen (www.onderwijs.vlaanderen.be) gevonden worden.

Wat betreft de methode van steekproeftrekking werd er in deze masterproef een gelegenheidssteekproef getrokken. Hiervoor werd geopteerd omwille van praktische redenen. Er werd immers verwacht dat het vinden van respondenten bemoeilijkt wordt. Het feit dat scholen overbevraagd werden in verband met allerlei onderzoeken en de gevoeligheid van het onderwerp

van de masterthesis hebben ervoor gezorgd dat er minder scholen bereikt werden dan gewenst is. Een gelegenheidssteekproef is een niet-aselecte steekproef. Het nadeel van dergelijke steekproeftrekking is dat deze minder geschikt is om populatieschattingen te maken. Echter, er zijn weinig redenen om te twijfelen aan de representativiteit van de scholen die deelnamen aan de steekproef.

De scholen die deelnemen aan dit onderzoek zijn: het Scheppersinstituut te Deurne, het Groenendaalcollege te Merksem, het Stedelijk Lyceum Lamorinière te Antwerpen, het Koninklijk Atheneum te Ukkel, het Koninklijk Atheneum Toverfluit te Molenbeek en het Koninklijk Technisch Atheneum te Jette. Binnen deze getrokken steekproef worden zoveel mogelijk leerlingen met de beoogde leeftijd bevroegd.

Tabel 1

Aantal deelnemers per school, per onderwijsvorm

School	Aantal deelnemers	ASO	TSO	BSO
Scheppersinstituut Deurne	64	34	0	30
Groenendaalcollege Merksem	230	230	0	0
Stedelijk Lyceum Lamorinière Antwerpen	198	0	98	100
Koninklijk Atheneum Ukkel	125	93	9	23
Koninklijk Atheneum Toverfluit Molenbeek	26	12	14	0
Koninklijk Technisch Atheneum Jette	138	0	29	109
Totaal	781	369	150	262

Apparatuur en materiaal

Een vragenlijst wordt opgesteld door de masterproefstudenten. De vragenlijst is gebaseerd op een grondige studie van de geraadpleegde literatuur. De literatuur wordt voornamelijk gevonden via Google Scholar, Web of Science en in boeken. De zoektermen die worden gebruikt zijn onder andere: moslimjongeren, terrorisme, extremisme, radicalisme, radicalisering en nog andere (apart of in combinatie met elkaar, zowel in het Nederlands als in het Engels). Vervolgens worden er stellingen opgesteld op basis van de geraadpleegde literatuur. Enkele stellingen komen uit het onderzoek van Slotman en Tillie (2006) zoals Item 69 "Ik heb respect voor de politie" en Item 20 "Ik voel mij geaccepteerd in mijn woonwijk". Het onderzoek van van den Bos, Loseman en Doosje

(2009) geeft volgende items, zoals bijvoorbeeld: Item 125 "Het maakt me boos als ik denk aan hoe ik word behandeld vergeleken met anderen in België" en Item 70 "Moslims krijgen niet zoveel kansen op school als niet-moslims in België". Eveneens wordt het boek van AlDe'emeh en Stockmans (2015) als inspiratiebron gebruikt voor stellingen zoals Item 39 "Op school wordt er op een eerlijke/neutrale manier gepraat over de conflicten in moslimlanden (Palestina, Syrië, Afghanistan, Irak,...)", Item 131 "Ik begrijp mensen die naar Syrië vertrekken om hun broeders en zusters tegen IS te helpen vechten" en Item 31 "Op school kan ik mijn mening geven over hoe ik me voel tegenover de oorlogen in de moslimlanden". Tenslotte worden onder andere ook het werk van Raffiq (2015) en het artikel van De Keyser (2014) gebruikt als basis voor items zoals Item 114 "Ik vind dat je de politieke leiders (in moslimlanden) ongelovig mag noemen wanneer ze de burgers niet goed behandelen" en Item 129 "Ik vind dat je in opstand mag komen wanneer de politieke leiders hun burgers slecht behandelen".

De vragenlijst bevat 136 stellingen. Alle stellingen behoren tot welbepaalde thema's. Deze thema's zijn: politiek, opvoeding, maatschappij, geloof, identiteit, (sociale) media, toekomstperspectief, discriminatie en racisme, visies over conflicten, enzovoort. De vragenlijst bevat 76 algemene stellingen die zowel aan niet-moslims als aan moslims gesteld werden. Ook zijn er 33 stellingen die specifiek aan moslimjongeren gesteld werden (item 104 tot en met item 136) en 27 stellingen die alleen aan niet-moslimjongeren gesteld werden (item 77 tot en met item 103). Een voorbeeld van een stelling die enkel aan moslims gesteld wordt: Item 109 "IS-strijders interpreteren de Koran op een verkeerde manier". Een voorbeeld van een stelling die enkel aan niet-moslims wordt gesteld: Item 80 "Het is de schuld van de islam dat er terroristische aanslagen zijn". De algemene demografische gegevens werden ook bevraagd. Tenslotte zijn er enkele meerkeuzevragen.

Er wordt aan de deelnemers op een Likertschaal van zes punten (*helemaal niet akkoord, niet akkoord, eerder niet akkoord, eerder akkoord, akkoord, helemaal akkoord*) gevraagd in welke mate ze akkoord gaan met de stellingen. De vragenlijsten (zie Bijlage 1) zijn hetzelfde voor zowel de moslims als de niet-moslims. Tijdens het invullen van de vragenlijst wordt er echter, naargelang de respondent moslim is of niet, gevraagd sommige items al dan niet over te slaan.

Er wordt gekozen om de vragenlijst schriftelijk af te nemen in de aanwezigheid van de proefleiders.

Procedure

Een brief (zie Bijlage 2) met het verzoek deel te nemen aan het onderzoek werd opgesteld en verzonden naar alle Nederlandstalige scholen uit de regio's Brussel Hoofdstedelijk Gewest en Antwerpen. Deze brief werd via mail gestuurd naar het algemeen emailadres. In deze brief werd het onderzoek voorgesteld, werd verteld waarom de deelname aan de vragenlijst relevant is en werd de anonimiteit van de deelnemers volledig gegarandeerd. De scholen werden vervolgens telefonisch gecontacteerd met de vraag of ze de mail met de brief goed ontvangen hebben. Er werd gevraagd of ze willen deelnemen aan het onderzoek. Indien een school wou meedoen werd er een *informed consent* (zie Bijlage 3) doorgestuurd die door de leerlingen zelf moest ondertekend worden. Afhankelijk van het schoolbeleid werd deze *informed consent* (zie Bijlage 4) eveneens aan de ouders gegeven om te ondertekenen.

In de periode van oktober 2016 tot en met februari 2017 werden de vragenlijsten afgenomen. Dit gebeurde tijdens de lessen van de levensbeschouwelijke vakken, zoals afgesproken werd met de schooldirecteur en de leerkracht(en) van het desbetreffende lesuur. De afname van de vragenlijst duurde ongeveer dertig minuten. Dit varieerde tussen individuele leerlingen.

De masterproefstudenten zijn de proefleiders. Het zijn vijf vrouwelijke proefleiders met elk een andere etnische achtergrond: Algerijns, Belgisch, Marokkaans en Turks. Na het uitdelen van de vragenlijsten gaven de proefleiders telkens dezelfde instructies. Er werd herhaald hoe belangrijk het is dat de jongeren eerlijk antwoorden. De anonimiteit van de deelnemers werd duidelijk gegarandeerd alsook werd er gevraagd om niet sociaal-wenselijk te antwoorden: er is namelijk geen juist of fout antwoord. Er werd eveneens gevraagd om helemaal alleen te werken en om elkaars antwoorden niet te beïnvloeden. De maatschappelijke relevantie van het onderzoek werd ook benadrukt. De proefleiders bleven aanwezig gedurende de volledige afname. Wanneer de jongeren iets niet begrepen was het de bedoeling dat ze op elk moment aan één van de proefleiders vragen konden stellen.

Statistische analyse

SPSS

De gegevens uit de ingevulde vragenlijsten worden door de proefleiders ingegeven in het computerprogramma SPSS (Versie 24; IBM SPSS Statistics, 2016). Er wordt een datamatrix

opgesteld met alle variabelen. Elke regel bevat alle gegevens van één leerling. De variabelen staan in de kolommen.

Analyses in MPlus

In deze masterproef werd er gekozen om twee bepaalde datasets uit het SPSS bestand te gebruiken, namelijk de algemene items ingevuld door de moslimleerlingen (item 1 tot en met item 76) en de specifieke items voor de moslimleerlingen (item 104 tot en met item 136). Alle volgende analyses werden telkens op beide datasets toegepast. Alle analyses worden uitgevoerd door gebruik te maken van Mplus (Versie 8; 2017).

Om te achterhalen welke achterliggende concepten aan de basis liggen van de antwoorden op de vragen in de zelf-opgestelde vragenlijst wordt een exploratieve factoranalyse (EFA) uitgevoerd. Het doel van een EFA is een verduidelijking geven van wat de vragenlijst in feite meet en op die manier de belangrijkste domeinen of constructen te ontdekken (Kline, 1993). Deze factoranalyse probeert de covariantie tussen de items waaruit de vragenlijst bestaat zo goed mogelijk te verklaren aan de hand van een beperkter aantal achterliggende factoren (Fayers & Hand, 1997).

Meestal voert men een rotatie uit op de EFA-resultaten om de interpretatie van de factoren te vergemakkelijken. Twee soorten rotaties kunnen toegepast worden: een orthogonale rotatie of een oblieke rotatie (Henson, 2006). Er wordt gekozen voor een oblieke rotatie van het factoriële assenstelsel. Bij een oblieke rotatie is het toegestaan dat de factoren met elkaar correleren (Henson, 2006; Kim & Mueller, 1978). Een orthogonale rotatie dringt een orthogonale structuur op aan de data (Kim & Mueller, 1978). Aan de hand van een oblieke rotatie worden de factorcorrelaties vrij geschat (Kim & Mueller, 1978). Hierdoor wordt de echte samenhang tussen de factoren weergegeven (Kim & Mueller, 1978). Een oblieke rotatie is ook theoretisch veel realistischer, omdat de achterliggende concepten meestal verband houden met elkaar.

Op het zicht waren de verdelingen van een aantal items niet symmetrisch. Omdat het antwoordgedrag op de items niet normaal verdeeld is en omdat de items van een ordinaal meetniveau zijn (of categorische variabelen zijn), werd er gekozen om de modelfit in Mplus te schatten op basis van de *Weighted Least Squares Means and Variances* (WLSMV)-methode (Flora & Curran, 2004; B. Muthén & Kaplan, 1985).

Om de fit van het model te bepalen wordt er naar verschillende fitindices gekeken: de Chi²-toets die best niet significant is, de *Root Mean Square Error of Approximation* (RMSEA) die volgens de vuistregel kleiner dan .05 moet zijn en de *Comparative Fit Index* (CFI) die liefst boven de .90 ligt (Hu & Bentler, 1999; Marsh et al., 2010). Deze fitindices geven weer in welke mate het model overeenkomt met de data (Schweizer, 2010), of meer precies, in welke mate het model de covarianties tussen de items verklaart.

De *missing values*, die voorkomen indien een leerling sommige items niet heeft ingevuld, worden geschat op basis van alle andere informatie aan de hand van de WLSMV. Het is belangrijk de participanten waarbij *missing values* voorkomen niet te verwijderen uit de dataset omdat dit bias zou teweegbrengen. Het voorkomen van *missing values* is immers meestal geen random proces. Bovendien leidt het verwijderen van participanten uit de analyses tot een verlies van power. Het probleem van de bias kan worden opgelost door het schatten van de *missing values* op grond van de wel aanwezige data, indien de aanname van "*missing at random*" (MAR) redelijk is (Enders, 2010). Van MAR is sprake indien de "*missingness*" geen functie is van de reële waarde van de betreffende afhankelijke variabele Y, maar wel van andere variabelen die werden opgenomen in de dataset. Anders gezegd: indien het ontbreken van waarden voorspeld kan worden op grond van de aanwezige informatie, is de "*missingness*" onder controle, zolang ze maar niet afhangt van de waarden van Y. Dus na controle voor andere variabelen is er bij MAR geen verband meer met de afhankelijke variabele zelf. Omdat in dit onderzoek het ontbreken van sommige waarden zeer waarschijnlijk niet los staat van de antwoorden op de andere items, is de assumptie van MAR redelijk. Het schatten van de *missing values* gaat gepaard met een iets hogere foutenvariantie, maar dit is beter dan de *missing values* niet op te nemen.

Het model wordt vervolgens in MPlus herschreven in een *Explorative Structural Equation Model* (ESEM) met het doel de factorscores voor alle participanten op te vragen en te kunnen gebruiken in verdere analyses.

Als derde analyse werd er een latente profielanalyse (LPA) uitgevoerd in Mplus. LPA is een statistische methode voor de analyse van continue data (in dit onderzoek de factorscores). Wanneer er categorische variabelen gebruikt worden, wordt de techniek eerder *latente klasse analyse* (LCA) genoemd. Dit verschil is niet belangrijk omdat hetzelfde model gebruikt wordt: een zgn. "*latent variable mixture model*" (Pastor, Barron, Miller, & Davis, 2007). Het doel van een LPA is hetzelfde als dat van een clusteranalyse: het identificeren van clusters van participanten die gelijkaardig

scores vertonen op cluster-indicatoren (hier de verschillende factoren) (Clogg, 1988; Lazarsfeld & Henry, 1968; McCutcheon, 1987). Het grote verschil is dat LPA model-gebaseerd is en dat de traditionele clusteranalyse dat niet is (Pastor, Barron, Miller, & Davis, 2007). LPA identificeert subtypen (of latente profielen) op basis van geobserveerde antwoordpatronen geassocieerd met de geobserveerde continue variabelen uit de dataset (geobserveerde factorscores uit de factoranalyse) (Aldridge & Roesch, 2008; Muthén, 2006). Deze analytische benadering veronderstelt dat de associaties tussen de factorscores op de verschillende factoren kunnen worden verklaard door het bestaan van verschillende subtypen die niet rechtstreeks observeerbaar zijn (Nylund, Bellmore, Nishina & Graham, 2007). Daarom worden deze subtypen "*latent*" genoemd. Ze worden afgeleid uit de geobserveerde variabelen (Gerber, Wittekind, Grote & Staffelbach, 2009; Henry & Muthén, 2010). De profielen beschrijven verschillende types van deelnemers (Aldridge & Roesch, 2008). LPA is eerder een typologische benadering dan een dimensionele benadering (Gerber, et al., 2009).

LPA verklaart inter-individuele verschillen in antwoordpatronen op de items aan de hand van een beperkt aantal groepen/types. Binnen één profiel wordt er verondersteld dat de subjecten identieke patronen van antwoordmogelijkheden vertonen. Echter tussen profielen wordt er een verschil verwacht op de verschillende factoren. Dit verschil wordt vastgesteld op basis van de antwoordpatronen van alle leerlingen op alle betrokken items (Gerber et al., 2009; Nylund et al., 2007).

Als analytische methode biedt LPA verschillende voordelen. LPA is modelgebaseerd of probalistisch, wat impliceert dat het model gerepliceerd kan worden met een onafhankelijke sample (Muthén & Muthén, 2000). Bovendien voorziet LPA statistische fitindexen die gebruikt kunnen worden om de modelfit te schatten en zo het aantal klassen/profielen te helpen kiezen (Nylund, et al., 2007). Op die manier wordt er gezocht naar het LPA-model met de beste fit. Er wordt altijd gestart met een 1-profielmodel; vervolgens wordt telkens een profiel toegevoegd tot de beste fit gevonden wordt. De procedure stopt indien een model met x profielen niet beduidend beter fit dan een zuiniger model met $x - 1$ profielen. Er wordt dan gekozen voor het model met $x - 1$ profielen (Brody, et al., 2013). De beste modelfit wordt nagegaan aan de hand van zowel statistische als interpreteerbaarheidscriteria (Aldridge & Roesch, 2008).

Statistische fit van de verschillende modellen wordt geëvalueerd door gebruik te maken van drie informatie criteria indices: (1) de *Akaike information criterion* (AIC; Akaike, 1987), (2) de *Bayesian information criterion* (BIC; Schwartz, 1978) en (3) de *sample-size adjusted BIC* (SSABIC; Sclove, 1987) (Aldridge & Roesch, 2008). Bij alle drie de indices, duidt een lagere waarde een betere

model fit aan (Vermunt & Magidson, 2002). Eveneens worden twee *likelihood-ratio* gebaseerde testen gebruikt: de *Lo-Mendell-Rubin likelihood-ratio test* (LMR-LRT; Lo, Mendell, & Rubin, 2001) en de *Bootstrap likelihood-ratio test* (BLRT; McLachlan & Peel, 2000). Voor beide testen duidt een niet-significante waarde aan dat het huidige model niet beter fit dan het model met een profiel/klasse minder. Met andere woorden: p-waarden kleiner dan .05 wijzen erop dat het model met het hogere aantal profielen beter fit (Terhune & Cardeña, 2010). Er wordt ook naar de entropie (H) gekeken van een model. De entropie is een indicator voor de accuraatheid waarmee de individuen worden toegewezen aan hun respectievelijke profielen. Entropie wordt berekend aan de hand van de *posterior probabilities for group membership*. Een hogere probabieliteitswaarde geeft een grotere precisie aan van classificatie van de participanten, dit wijst op een betere model fit (Aldridge & Roesch, 2008; Klonsky & Olino, 2008; Terhune & Cardeña, 2010).

Hoofdstuk 3 RESULTATEN

Factoranalyse

De EFA-modellen werden gefit met steeds meer factoren, tot een goed fittend model werd gevonden. Voor de algemene items bedragen de fitindexen voor de zes-factorenoplossing volgende waarden: CFI = 0.919 (>.90) en RMSEA = .025 (<.05). De fitindexen voor de specifieke moslimstellingen voor het zes-factorenmodel zijn: CFI = .973 en RMSEA = .033. De RMSEA's en de CFI's voldoen aan de vuistregels. Er wordt gekozen een zes-factorenoplossing te hanteren zowel bij de algemene items (1 tot en met 76) die werden ingevuld door de moslimjongeren, als bij de specifieke moslimstellingen (item 104 tot en met 136).

Vervolgens worden de factoren geïnterpreteerd. Hiervoor wordt telkens gekeken naar de items met de hoogste factorladingen.

De interpretatie van de factoren

Factorladingen boven de .35 worden gezien als groot genoeg om een belangrijke richting te geven aan de interpretatie van de factor. Tabellen 3 tot en met 14 geven telkens de items met de hoogste factorladingen weer per factor. Per factor wordt er gekeken naar de hoogst ladende items (in absolute waarde). Deze items zullen grotere invloed hebben op hoe de factor geïnterpreteerd wordt.

Algemene items door moslims ingevuld

De items die het hoogste laden in Factor 1 zijn items die vooral proberen na te gaan in welke mate de jongeren akkoord gaan met een stelling die probeert te polsen of ze zouden opkomen voor de rechten van de moslims in de wereld. Item 25 "Ik zou graag de Palestijnen helpen op vlak van voedsel, geld, kledij, ..." met factorlading .769, Item 16 "België zou meer moeten doen om de burgers in oorlogslanden (Syrië, Irak, Afghanistan, ...) te beschermen" met factorlading .639 en Item 35 "Het is het recht van elke moslim om te leven volgens de wetten en regels van de islam" met factorlading .599 zijn onder andere de items met hoge factorladingen. Er wordt beslist om op basis hiervan deze factor "het opkomen voor en het beschermen van de rechten van moslims (overal ter wereld)". Tabel 3 toont de hoogladende items in Factor 1.

De hoogst ladende items in Factor 2 zijn items die een algemeen acceptatie-gevoel weergeven. Item 50 "Ik voel me in de steek gelaten" heeft de hoogste factorlading (-.693). Het negatieve toestandsteken geeft aan dat Factor 2 eerder het gevoel van acceptatie nagaat. Item 20 "Ik voel me geaccepteerd in mijn woonwijk" heeft een factorlading .653 en Item 19 "Ik voel me begrepen binnen mijn gezin" een factorlading .577. Om die redenen wordt deze factor geïnterpreteerd als "het gevoel geaccepteerd te worden (in het algemeen, bijv. in het gezin, in de buurt, etc...)". Tabel 4 toont de hoogladende items in Factor 2.

Items die hoog laden in Factor 3 peilen naar het gevoel terecht te kunnen op school met allerlei opvattingen aangaande islam. Item 31 "Op school kan ik mijn mening geven over hoe ik me voel tegenover de oorlogen in de moslimlanden" heeft een factorlading .602, Item 39 "Op school wordt er op een eerlijke/neutrale manier gepraat over de conflicten in moslimlanden (Palestina, Syrië, Afghanistan, Irak,...)" heeft een factorlading .592 en Item 23 "Na de aanslagen van Brussel en Parijs kon ik op school terecht met mijn zorgen en gevoelens" heeft een factorlading .559. Daarom wordt er beslist om Factor 3 de titel "het gevoel op school terecht te kunnen met zijn/haar eigen mening/gevoelens" te geven. Tabel 5 toont de hoogladende items in Factor 3.

Factor 4 gaat na in hoeverre jongeren geloven in bepaalde complottheorieën. Eveneens bekijkt deze factor of jongeren het gevoel hebben dat de westerse media een gebrek aan respect vertonen in de negatieve berichtgeving over de islam, de moslims, etc... . Volgende hoogladende items illustreren dit: Item 61 "De aanslagen in New York, Brussel, Parijs, ... zijn eigenlijk het werk van Amerika" (.788), Item 54 "De aanslagen in New York, Brussel, Parijs, ... zijn eigenlijk het werk van de Israëliëse geheime dienst" (.738), Item 58 "Amerikanen hebben IS opgericht" (.730), Item

71 "Tijdschriften zoals Charlie Hebdo (met cartoons over de profeet Mohammed) hebben te weinig respect voor de islam" (.495) en Item 76 "Moslims worden op een negatieve manier in de Belgische/Vlaamse media (nieuws, kranten, radio, ...) getoond" (.486). Deze factor wordt geïnterpreteerd als "geloof in complottheorieën over IS/aanslagen én het gevoel dat de westerse media op een negatieve manier berichtgeeft over de islam, de moslims, aanslagen in moslimlanden, etc ...". Tabel 6 toont de hoogladende items in Factor 4.

De mate waarin jongeren begrip kunnen tonen voor andersgelovigen en in hoeverre ze in staat zijn geweld te gebruiken in bepaalde situaties, komt aan bod in Factor 5. Item 3 "Ik heb moeite om begrip te tonen voor andersgelovigen" heeft een factorlading .480, Item 30 "Ik zou geweld gebruiken om mijn wil te krijgen" heeft een factorlading .463 en Item 55 "Ik vind het niet goed dat moslims in de naam van het geloof geweld gebruiken tegen andere mensen" heeft een factorlading -.421. "Weinig begrip voor de ander en het eventueel goedkeuren van geweld" wordt bijgevolg als titel gekozen voor deze vijfde factor. Tabel 7 toont de hoogladende items in Factor 5.

Twee specifieke items brengen de invloed van (sociale) media bij jongeren onder de aandacht. Item 5 "Het nieuws (tv en/of radio) is voor mij de grootste bron van informatie" (.434) en Item 56 "Sociale media (Bv. Facebook, Twitter,..) beïnvloedt hoe ik met anderen omga" (.392), laden hoog binnen deze zesde factor. Daarom wordt er beslist om deze factor als volgt te interpreteren: "(sociale) media als belangrijke/invloedrijke informatiebron". Tabel 8 toont de hoogladende items in Factor 6.

Specifieke moslimstellingen

De items die in Factor 1 hoog laden bekijken of de moslimjongeren vinden dat niet-moslims zich superieur voelen en/of de moslimjongeren zich ergeren aan het feit dat niet-moslims vooroordelen hebben over hun religie. De factorladingen van volgende items geven dit weer: Item 118 "Niet-moslims vinden zichzelf beter dan moslims" (.763), Item 104 "Niet-moslims vinden dat hun rechten en vrijheden belangrijker zijn dan die van moslims" (.682) en Item 116 "Ik word boos als een niet-moslim negatieve ideeën heeft over mijn geloof" (.419). Deze factor krijgt de benaming "frustraties van moslims ten opzichte van de superioriteitsgevoelens en de negatieve vooroordelen van niet-moslims over de islam". Tabel 9 toont de hoogladende items in Factor 1.

In hoeverre de moslimjongeren zich welkom, gerespecteerd en gediscrimineerd voelen, is een onderwerp dat wordt gemeten door de items van Factor 2. Hoogladende items zijn: Item 119 "Ik voel me als moslim welkom in België" (-.790), Item 132 "Ik word wegens mijn geloof

gediscrimineerd" (.731), Item 125 "Het maakt me boos als ik denk aan hoe ik word behandeld vergeleken met anderen in België" (.670), Item 130 "Er wordt op school voldoende respect getoond voor mijn geloof" (-.593), Item 128 "Ik word wegens mijn uiterlijke kenmerken (hoofddoek, baard, huidskleur, ...) gediscrimineerd" (.587), Item 123 "Ik kan mijn geloof uitoefenen in Vlaanderen (België)" (-.548). De titel "het gevoel benadeeld en gediscrimineerd te worden als moslim" wordt voor deze tweede factor gebruikt. Tabel 10 toont de hoogladende items in Factor 2.

Items die hoog laden in Factor 3 proberen te polsen of de moslimjongeren begrip tonen voor de motivatie die sommige Syriëstrijders hebben. Eveneens zijn er binnen deze factor items die het begrip voor het gebruik van geweld weerspiegelen. Item 133 "Ik begrijp mensen die zich aansluiten bij IS" en Item 115 "Ik kan begrip tonen voor IS-strijders" hebben zeer hoge factorladingen (respectievelijk: .809 en .717). Eveneens hebben Item 134 "Terroristen hebben het recht om tegen de westerse landen te strijden omdat de westerse landen de moslimlanden vernietigen" en Item 108 "Een moslim mag geweld gebruiken tegen de mensen die de islam beledigen met woorden" hoge factorladingen (respectievelijk: .670 en .582). Om die reden kan Factor 3 worden geïnterpreteerd als "begrip hebben voor de motivatie van Syriëstrijders/zij die zich willen aansluiten bij verzetsgroepen (IS, ...) én voor het gebruik van geweld". Tabel 11 toont de hoogladende items in Factor 3.

De twee hoogst ladende items op de vierde factor peilen naar onzekerheidsgevoelens bij jongeren ten gevolge van het negatieve nieuws dat ze horen over terroristische aanslagen en oorlogen. De desbetreffende items zijn: Item 110 "Het negatieve nieuws (terroristische aanslagen, oorlogen, ...) zorgt ervoor dat ik mij onzeker voel over mijn geloof" en Item 121 "Het negatieve nieuws (terroristische aanslagen, oorlogen, ...) zorgt ervoor dat ik mij onzeker voel". Factor 4 wordt geïnterpreteerd als "het effect van het negatieve nieuws (terroristische aanslagen, oorlogen, ...) op gevoelens van onzekerheid (over geloof, identiteit, ...)". Tabel 12 toont de hoogladende items in Factor 4.

Het achterliggende idee van het legitimeren van opstanden tegen onrechtvaardige leiders (in moslimlanden) en het fenomeen van het afvallig/ongelovig verklaren van deze leiders komt tot uiting in Factor 5. De hoogstladende items zijn: Item 114 "Ik vind dat je de politieke leiders (in moslimlanden) ongelovig mag noemen wanneer ze de burgers niet goed behandelen" (.454), Item 135 "Ik heb begrip voor de mensen die wapens tegen de Syrische regering gebruiken" (.412) en Item 129 "Ik vind dat je in opstand mag komen wanneer de politieke leiders hun burgers slecht

behandelen" (.409). "Het in opstand komen tegen onrechtvaardige moslimleiders legitimeren" wordt als formulering voor Factor 5 gekozen. Tabel 13 toont de hoogladende items in Factor 5.

Het zich gediscrimineerd voelen wegens geloof én afkomst wordt gemeten aan de hand van items uit Factor 6. De volgende items laden hoog: Item 122 "Ik word wegens mijn afkomst gediscrimineerd" (.508), Item 132 "Ik word wegens mijn geloof gediscrimineerd" (.473) en Item 128 "Ik word wegens mijn uiterlijke kenmerken (hoofddoek, baard, huidskleur, ...) gediscrimineerd" (.420). De factor wordt geïnterpreteerd als "zich gediscrimineerd voelen wegens afkomst en geloof". Tabel 14 toont de hoogladende items in Factor 6.

In totaal zijn er twaalf factoren tot stand gekomen door voor elke set van items een factoranalyse uit te voeren: zes factoren op basis van de algemene stellingen en zes factoren op basis van de specifieke stellingen. In Tabel 2 wordt een overzicht weergegeven van de twaalf factoren en de interpretatie hiervan. Vervolgens wordt er een LPA uitgevoerd met deze twaalf factoren.

Tabel 2

Overzicht van de twaalf factoren

Factor	Interpretatie
Factor 1	Het opkomen voor en het beschermen van de rechten van moslims (overal ter wereld).
Factor 2	Het gevoel geaccepteerd te worden (in het algemeen, bijv. in het gezin, in de buurt, etc...).
Factor 3	Het gevoel op school terecht te kunnen met zijn/haar eigen mening/gevoelens.
Factor 4	Het geloof in complottheorieën over IS/aanslagen én het gevoel dat de westerse media op een negatieve manier berichtgeeft over de islam, de moslims, aanslagen in moslimlanden, etc... .
Factor 5	Weinig begrip voor de ander en het eventueel goedkeuren van geweld.
Factor 6	(Sociale) media als belangrijke/invloedrijke informatiebron.
Factor 7	Frustraties van moslims ten opzichte van de superioriteitsgevoelens en de negatieve vooroordelen van niet-moslims over de islam.
Factor 8	Het gevoel benadeeld en gediscrimineerd te worden als moslim.
Factor 9	Het begrip hebben voor de motivatie van Syriëstrijders/zij die zich willen aansluiten bij verzetsgroepen (IS, ...) én voor het gebruik van geweld.
Factor 10	Het effect van het negatieve nieuws (terroristische aanslagen, oorlogen, ...) op gevoelens van onzekerheid (over geloof, identiteit, ...).
Factor 11	Het in opstand komen tegen onrechtvaardige moslimleiders legitimeren.
Factor 12	Zich gediscrimineerd voelen wegens afkomst en geloof.

Tabel 3*Factorloadingen Factor 1 "Het opkomen voor en het beschermen van de rechten van moslims (overal ter wereld)"*

Item	Geschatte factorlading
25. Ik zou graag de Palestijnen helpen op vlak van voedsel, geld, kledij, ...	0.769
16. België zou meer moeten doen om de burgers in oorlogslanden (Syrië, Irak, Afghanistan, ...) te beschermen.	0.639
35. Het is het recht van elke moslim om te leven volgens de wetten en regels van de islam.	0.599
43. Als ik later kinderen heb, zou ik het oké vinden om hen naar een school te sturen waar de helft van de leerlingen moslims zijn.	0.593
10. Ik vind dat alle soorten religies de mogelijkheid moeten krijgen om hun religieuze kledij te dragen (Bv: keppeltje, hoofddoek, tulband, ...).	0.583
41. Ik zou het goed vinden als er een politieke partij wordt opgericht die zich inzet voor de rechten van de moslims.	0.576
33. Ik vind dat moslims in België hun kinderen moeten kunnen opvoeden volgens hun eigen cultuur (bv. Marokkaanse, Turkse, ... cultuur).	0.558
46. Ik word boos over de slechte of negatieve nieuwsgeving over de islam.	0.528
34. Ik word boos wanneer Israël de Palestijnen bombarderen.	0.512
52. Ik erger mij dat Europa niets doet tegen het afschuwelijke geweld van Israël.	0.485
66. Als de moslims zich niet willen aanpassen aan de Belgische regels en cultuur, kunnen ze beter naar hun eigen land terugkeren.	-0.447
29. Oorlogslanden moeten zelf hun problemen oplossen.	-0.439

Noot. Alle p-waarden waren statistisch significant (<.05).

Tabel 4

Factorladingen Factor 2 "Het gevoel geaccepteerd te worden (in het algemeen, bijv. in het gezin, in de buurt, etc...)"

Item	Geschatte factorlading
50. Ik voel me in de steek gelaten.	-0.693
20. Ik voel mij geaccepteerd in mijn woonwijk.	0.653
19. Ik voel mij begrepen binnen mijn gezin.	0.577
75. Ik voel me veilig in de buurt waar ik woon.	0.535
47. Ik heb het gevoel dat ik gediscrimineerd word.	-0.460

Noot. Alle p-waarden waren statistisch significant (<.05).

Tabel 5

Factorladingen Factor 3 "Het gevoel op school terecht te kunnen met zijn/haar eigen mening/gevoelens"

Item	Geschatte factorlading
31. Op school kan ik mijn mening geven over hoe ik me voel tegenover de oorlogen in de moslimlanden.	0.602
39. Op school wordt er op een eerlijke/neutrale manier gepraat over de conflicten in moslimlanden (Palestina, Syrië, Afghanistan, Irak,...).	0.592
23. Na de aanslagen van Brussel en Parijs kon ik op school terecht met mijn zorgen en gevoelens.	0.559
6. Mijn school is neutraal ten opzichte van de islam.	0.509
15. Ik heb het gevoel dat ik met mijn vragen terecht kan bij mijn leerkracht.	0.471

Noot. Alle p-waarden waren statistisch significant (<.05).

Tabel 6

Factorloadingen Factor 4 "Het geloof in complottheorieën over IS/aanslagen én het gevoel dat de westerse media op een negatieve manier berichtgeeft over de islam, de moslims, aanslagen in moslimlanden, etc..."

Item	Geschatte factorlading
61. De aanslagen in New York, Brussel, Parijs, ... zijn eigenlijk het werk van Amerika.	0.788
54. De aanslagen in New York, Brussel, Parijs, ... zijn eigenlijk het werk van de Israëliische geheime dienst	0.738
58. Amerikanen hebben IS opgericht.	0.730
42. De Verenigde Staten is de oorzaak van alle aanslagen en Europa volgt hen.	0.574
60. Het is de fout van België dat er aanslagen in Brussel zijn gebeurd.	0.510
71. Tijdschriften zoals Charlie Hebdo (met cartoons over de profeet Mohammed) hebben te weinig respect voor de islam.	0.495
76. Moslims worden op een negatieve manier in de Belgische/Vlaamse media (nieuws, kranten, radio, ...) getoond.	0.486
53. Als ik denk aan de Belgische regering, dan word ik boos.	0.430
74. Aanslagen in andere landen (Turkije, Libanon, Nigeria, ...) krijgen in vergelijking met de aanslagen in Brussel en Parijs te weinig belangstelling van nieuwszenders.	0.406

Noot. Alle p-waarden waren statistisch significant (<.05).

Tabel 7

Factorloadingen Factor 5 "Weinig begrip voor de ander en het eventueel goedkeuren van geweld"

Item	Geschatte factorlading
3. Ik heb moeite om begrip te tonen voor andersgelovigen.	0.480
30. Ik zou geweld gebruiken om mijn wil te krijgen.	0.463
55. Ik vind het niet goed dat moslims in de naam van het geloof geweld gebruiken tegen andere mensen.	-0.421

Noot. Alle p-waarden waren statistisch significant (<.05).

Tabel 8

Factorloadingen Factor 6 "(Sociale) media als belangrijke/invloedrijke informatiebron"

Item	Geschatte factorlading
5. Het nieuws (tv en/of radio) is voor mij de grootste bron van informatie.	0.434
56. Sociale media (Bv. Facebook, Twitter,..) beïnvloedt hoe ik met anderen omga.	0.392

Noot. Alle p-waarden waren statistisch significant (<.05).

Tabel 9

Factorloadingen Factor 7 "Frustraties van moslims ten opzichte van de superioriteitsgevoelens en de negatieve vooroordelen van niet-moslims over de islam"

Item	Geschatte factorlading
118. Niet-moslims vinden zichzelf beter dan moslims.	0.763
104. Niet-moslims vinden dat hun rechten en vrijheden belangrijker zijn dan die van moslims.	0.682
117. Ik word boos op mensen die niet trots zijn op hun islamitische achtergrond.	0.461
106. Ik ben trots op mijn geloof.	0.425
116. Ik word boos als een niet-moslim negatieve ideeën heeft over mijn geloof.	0.419
109. IS-strijders interpreteren de Koran op een verkeerde manier	0.385

Noot. Alle p-waarden waren statistisch significant (<.05).

Tabel 10

Factorloadingen Factor 8 "Het gevoel benadeeld en gediscrimineerd te worden als moslim"

Item	Geschatte factorlading
119. Ik voel me als moslim welkom in België.	-0.790
132. Ik word wegens mijn geloof gediscrimineerd.	0.731
125. Het maakt me boos als ik denk aan hoe ik word behandeld vergeleken met anderen in België.	0.618
130. Er wordt op school voldoende respect getoond voor mijn geloof.	-0.593
128. Ik word wegens mijn uiterlijke kenmerken (hoofddoek, baard, huidskleur, ...) gediscrimineerd.	0.587
123. Ik kan mijn geloof uitoefenen in Vlaanderen (België).	-0.548
124. Op school heb ik het gevoel dat mijn mening minder belangrijk is dan die van niet-moslims.	0.514
122. Ik word wegens mijn afkomst gediscrimineerd.	0.504

Noot. Alle p-waarden waren statistisch significant (<.05).

Tabel 11

Factorladingen Factor 9 "Het begrip hebben voor de motivatie van Syriëstrijders/zij die zich willen aansluiten bij verzetsgroepen (IS, ...) én voor het gebruik van geweld"

Item	Geschatte factorlading
133. Ik begrijp mensen die zich aansluiten bij IS.	0.809
115. Ik kan begrip tonen voor IS-strijders.	0.717
134. Terroristen hebben het recht om tegen de westerse landen te strijden omdat de westerse landen de moslimlanden vernietigen.	0.670
127. Ik heb begrip voor mensen die naar Syrië vertrekken.	0.606
108. Een moslim mag geweld gebruiken tegen de mensen die de islam beledigen met woorden.	0.582
135. Ik heb begrip voor de mensen die wapens tegen de Syrische regering gebruiken.	0.531
109: IS-strijders interpreteren de Koran op een verkeerde manier.	0.499
136: Ik heb er al eens aan gedacht om naar Palestina te gaan en er mee te gaan strijden tegen hun vijanden.	0.483
131: Ik begrijp mensen die naar Syrië vertrekken om hun broeders en zusters tegen IS te helpen vechten.	0.408

Noot. Alle p-waarden waren statistisch significant (<.05).

Tabel 12

Factorladingen Factor 10 "Het effect van het negatieve nieuws (terroristische aanslagen, oorlogen, ...) op gevoelens van onzekerheid (over geloof, identiteit, ...)"

Item	Geschatte factorlading
110. Het negatieve nieuws (terroristische aanslagen, oorlogen, ...) zorgt ervoor dat ik mij onzeker voel over mijn geloof.	0.629
121. Het negatieve nieuws (terroristische aanslagen, oorlogen, ...) zorgt ervoor dat ik mij onzeker voel.	0.615
113. Ik kan bij niemand terecht met mijn vragen over mijn geloof.	0.493
106. Ik ben trots op mijn geloof.	-0.430

Noot. Alle p-waarden waren statistisch significant (<.05).

Tabel 13

Factorladingen Factor 11 "Het in opstand komen tegen onrechtvaardige moslimleiders legitimeren"

Item	Geschatte factorlading
114. Ik vind dat je de politieke leiders (in moslimlanden) ongelovig mag noemen wanneer ze de burgers niet goed behandelen.	0.454
135. Ik heb begrip voor de mensen die wapens tegen de Syrische regering gebruiken	0.412
129. Ik vind dat je in opstand mag komen wanneer de politieke leiders hun burgers slecht behandelen.	0.409
109. IS-strijders interpreteren de Koran op een verkeerde manier.	0.315

Noot. Alle p-waarden waren statistisch significant (<.05).

Tabel 14

Factorladingen Factor 12 "Zich gediscrimineerd voelen wegens afkomst en geloof"

Item	Geschatte factorlading
122. Ik word wegens mijn afkomst gediscrimineerd.	0.508
132. Ik word wegens mijn geloof gediscrimineerd.	0.473
128. Ik word wegens mijn uiterlijke kenmerken (hoofddoek, baard, huidskleur, ...) gediscrimineerd.	0.420

Noot. Alle p-waarden waren statistisch significant (<.05).

Latente profielanalyse (LPA)

De twaalf factoren uit de factoranalyse worden gebruikt als de indicatoren voor het afleiden van de profielen gebruikmakend van LPA. De fit van verschillende modellen (3-profielen model tot 5-profielen model) werd geschat.

Louter op basis van de statistische waarden kan worden gesteld dat het 5-profielen model de beste fit heeft. Het 5-profielen model heeft de laagste waarden voor de AIC en de BIC. De entropiewaarde van dit model is het hoogste (.835). Dit betekent dat er een grotere probabilliteit is in het toewijzen van individuen aan hun respectievelijke profielen. Bovendien wijzen de LMR LRT ($p = .2954$) en de BLRT ($p = .000$) ook in dezelfde richting: het 5-profielen model is het meest optimale model. Helaas wordt vastgesteld dat het vijfde profiel slechts 2.2% van de participanten bevat en moeilijk te interpreteren is. Aangezien de interpreteerbaarheid van de profielen wordt beschouwd als een criterium voor het bepalen van het aantal profielen (Gerber et al., 2009), wordt er gekozen voor het 4-profielen model. De statistische indicatoren tonen ook bij dit model een relatief goede fit aan. Tabel 15 bevat de waarden van AIC, BIC, LMR LRT, LMR adjLRT, BLRT en entropie voor alle uitgevoerde LPA's.

Tabel 15

Modelfitindices voor LPA modellen met 3 tot en met 5 klassen

Model	3 profielen	4 profielen	5 profielen
BIC	12746.995	12644.033	12621.099
AIC	12543.458	12387.576	12311.723
H	.763	.805	.835
LMR LRT	-6389.443	-6221.729	-6130.788
p-waarde	.0142	.0790	.2954
BLRT	-6389.443	-6221.729	-6130.788
p-waarde	.000	.000	.000
Adjust LMR LRT	331.231	179.605	100.579
p-waarde	.0148	.0812	.2997

De interpretatie van de profielen

De interpretatie van de vier profielen is onder andere gebaseerd op (1) profielgrootte en (2) de profiellijnen van de verwachte gemiddelde score op de factoren (de y-as) (Dantlgraber, Schützenberger, Stieger & Reips, 2016). De eerste klasse bevat 20.9 %, de tweede klasse bevat 42.8 %, de derde klasse bevat 10.1 % en de vierde klasse bevat 26.2 % van de participanten. Tabel 16 geeft een overzicht van de *average class membership probabilities* voor de vier profielen. Waarden rond .90 betekenen dat de deelnemers een bepaald profiel worden toegewezen met een goede graad van zekerheid.

Tabel 16

Overzicht profielgrootte en average class membership probabilities

Profiel	Profielgrootte	Average class membership probabilities
Profiel 1	20.9 %	.832
Profiel 2	42.8 %	.903
Profiel 3	10.1 %	.925
Profiel 4	26.2 %	.908

De religiositeit van de profielen

De interpretatie van de profielen wordt vergemakkelijkt door eerst te kijken naar de geloofspraktijken van de participanten. Om de religiositeit van de verschillende profielen weer te geven, worden *Crosstabulations* in SPSS opgevraagd. De items die als maat dienen voor het praktiseren van het geloof zijn: het vijf maal per dag bidden, het vasten, regelmatig lezen van de Koran, naar de moskee gaan en het dragen van de hoofddoek.

In Tabellen 17 tot en met 21 wordt weergegeven hoeveel percentages van de individuen in de vier profielen aangeven dat ze praktiseren op alle vijf items. Profiel 4 is telkens het profiel waarbij de participanten de meeste religiositeit vertonen. 80,5% van de deelnemers geeft aan te bidden, 68% leest de Koran regelmatig, 93% doet mee aan de vasten, 68% gaat naar de moskee en 41,2% (van de meisjes) geeft te kennen een hoofddoek te dragen. Individuen uit Profiel 1 komen net achter Profiel 4 wanneer het gaat over het praktiseren van hun geloof. Alleen in het deelnemen aan het vasten bedraagt hun aantal 1,6% meer (94,6%) dan Profiel 4. De hoge percentages in het aantal vastenden in alle profielen heeft te maken met het feit dat vasten een zeer sociaal ingeburgerde praktijk is binnen de moslimgemeenschap. Het profiel dat het laagste scoort op vlak van religiositeit

is Profiel 3. Op alle vlakken liggen de percentages van dit profiel het laagst. Slechts 45% geeft aan regelmatig de Koran te lezen, 85% geeft aan te vasten, 55% geeft aan naar de moskee te gaan en 17,5% van de meisjes geeft aan de hoofddoek te dragen. Enkel de deelnemers van Profiel 2 hebben een iets lager percentage "hoofddoek dragen" (15%). Op alle andere items geven de individuen in Profiel 2 minder religiositeit aan dan in Profiel 1 en Profiel 4, maar situeren ze zich boven Profiel 3.

Tabel 17

Profielen en meerkeuzevraag: "Ik oefen volgende dingen uit voor mijn geloof: regelmatig Koran lezen"

	Niet aangeduid	Wel aangeduid	Totaal	Percentage wel aangeduid
Profiel 1	34	59	93	63,4%
Profiel 2	77	100	177	56%
Profiel 3	22	18	40	45%
Profiel 4	34	75	109	68%

Tabel 18

Profielen en meerkeuzevraag: "Ik oefen volgende dingen uit voor mijn geloof: vasten"

	Niet aangeduid	Wel aangeduid	Totaal	Percentage wel aangeduid
Profiel 1	5	88	93	94,6%
Profiel 2	16	161	177	90,9%
Profiel 3	6	34	40	85%
Profiel 4	7	102	109	93%

Tabel 19

Profielen en meerkeuzevraag: "Ik oefen volgende dingen uit voor mijn geloof: 5x/dag bidden"

	Niet aangeduid	Wel aangeduid	Totaal	Percentage wel aangeduid
Profiel 1	31	62	93	66%
Profiel 2	67	110	177	62%
Profiel 3	18	22	40	55%
Profiel 4	21	87	108	80,5%

Tabel 20

Profielen en meerkeuzevraag: "Ik oefen volgende dingen uit voor mijn geloof: naar de moskee gaan"

	Niet aangeduid	Wel aangeduid	Totaal	Percentage wel aangeduid
Profiel 1	33	60	93	64,5%
Profiel 2	72	105	177	59,3%
Profiel 3	18	22	40	55%
Profiel 4	34	75	109	68%

Tabel 21

Profielen en meerkeuzevraag: "Ik oefen volgende dingen uit voor mijn geloof: hoofddoek dragen"

	Niet aangeduid	Wel aangeduid	Totaal	Percentage wel aangeduid
Profiel 1	73	20	93	21,5%
Profiel 2	149	28	177	15%
Profiel 3	33	7	40	17,5%
Profiel 4	64	45	109	41,2%

Noot: alleen de meisjes zullen op deze vraag "wel aangeduid" geantwoord hebben.

De interpretatie van de vier profielen

Figuur 1 toont de 12 factoren uit de factoranalyse op de x-as. De y-as toont de *expected means* van de factorscores voor elke factor. Bijgevolg toont Figuur 1 de gemiddelde score op elke factor voor elk profiel. Elk profiel wordt voorgesteld door een lijn in Figuur 1. Het gemiddelde van een factorscore is 0 met een gemiddelde standaardafwijking van .87. Een factorscore boven de 0 betekent dat een individu van het desbetreffende profiel boven het gemiddelde scoort. Een factorscore onder 0 betekent een lager dan gemiddelde score. Er wordt per profiel gekeken naar deze scores. Allereerst worden de hoogste en laagste scores per profiel in beschouwing genomen. Dit geeft een eerste indicatie over de te onderscheiden kenmerken van de specifieke profielen. Daarnaast worden ook de gemiddelde scores in rekening gebracht bij de interpretatie. Ten slotte wordt er per profiel een specifiek type gekozen en beschreven. Op basis van deze typologie kunnen de deelnemende leerlingen worden ingedeeld. Dit zorgt ervoor dat de resultaten eenvoudiger kunnen worden besproken. In Tabel 22 wordt een overzicht gegeven van de vier profielen en de interpretatie hiervan.

Deelnemers die tot Profiel 1 behoren, scoren (ondergemiddeld) laag op Factor 2 "het gevoel geaccepteerd te worden (in het algemeen, bijv. in het gezin, in de buurt, etc...)" en Factor 6 "(sociale media als invloedrijke informatiebron zien)". Ze scoren ook laag op Factor 4 "geloof in complottheorieën over IS en de aanslagen én het gevoel dat de westerse media op een negatieve manier berichtgeeft over de islam, de moslims, aanslagen in moslimlanden, etc ...". Daarentegen scoren ze (bovengemiddeld) hoog op Factor 8 "het gevoel benadeeld en gediscrimineerd te worden als moslim" en Factor 7 "frustraties van moslims ten opzichte van superioriteitsgevoelens en negatieve vooroordelen van niet-moslims over de islam".

De typering van het individu dat past bij Profiel 1 krijgt als benaming "de gedesillustioneerde, op zichzelf gerichte, bewuste moslim met bezorgdheid over zijn/haar geloofsgemeenschap". In dit profiel voelen de individuen zich benadeeld en gediscrimineerd als moslim in deze maatschappij. Ook in hun gezin en op school voelen ze zich niet volledig geaccepteerd. Er kan worden gesuggereerd dat hun frustraties voortkomen uit het bewust willen beleven van hun religie en het zich niet geaccepteerd voelen in hun moslim-zijn. Het betrokken zijn bij gebeurtenissen binnen de (internationale) moslimgemeenschap vloeit wellicht meer voort uit het belang dat ze hechten aan religieuze principes (zoals broederschap en solidariteit) dan uit complotdenken of een politiek bewustzijn. Deze groep zoekt niet noodzakelijk naar achterliggende (politieke) redenen voor de

benadeling van moslims. Benadeling wordt waarschijnlijk meer bekeken vanuit een gedachtegang zoals "wij zijn anders, als praktiserende gelovigen en daarom worden wij anders behandeld". Om die reden zijn ze niet politiek actief. In de kern van hun identiteit speelt "moslim-zijn" een heel belangrijke rol. Alles wat die identiteit kan bedreigen, wordt als negatief ervaren. Eerder dan hun gevoelens om te zetten in activisme, kroppen ze negatieve gevoelens op. Ze zijn eerder op zichzelf gericht. Ze willen meer erkenning van hun geloof en hun identiteit als moslim. Het vrij kunnen beleven van het geloof is van groot belang voor deze groep.

Deelnemers in Profiel 2 scoren bovengemiddeld hoog op Factor 4 "het geloof in complottheorieën over IS en de aanslagen én het gevoel dat de westerse media op een negatieve berichtgeving over de islam, de moslims, aanslagen in moslimlanden, etc ..." en Factor 11 "het in opstand komen tegen onrechtvaardige moslimleiders legitimeren". De deelnemers in dit profiel scoren ondergemiddeld laag op Factor 7 "frustraties van moslims ten opzichte van de superioriteitsgevoelens en negatieve vooroordelen van niet-moslims over de islam". Het is het type jongere dat erg gelooft in allerlei complottheorieën die ze vinden op het internet (o.a. op de sociale media).

Het type dat past bij Profiel 2 wordt "de complotdenkende moslim met een eerder politiek-religieuze beleving / matig toegewijde religieuze beleving" genoemd. Vanuit een rechtvaardigheids- en gelijkheidsdenken hebben deze jongeren frustraties ten aanzien van de corruptie en de onrechtvaardigheden in islamitische landen. Uit het islamitisch normen- en waardenkader accepteren ze wellicht niet dat er onrechtvaardigheid bestaat in een land met meer moslims en met een moslimleider. Deze jongeren zijn veel meer bezig met enkel de principes (de normen en waarden) en het politieke gedeelte van de islam dan dat ze het geloof zelf praktiseren. Ze voelen zich hier (in België) relatief goed en kennen een meer oppervlakkige beleving van het geloof. Daarom dat ze een sterker geloof in complottheorieën vertonen. Ze willen meer opkomen voor de naam van de religie en niet voor de andere componenten ervan. Mogelijk beleven deze jongeren hun religie eerder als iets cultureels.

De deelnemers in Profiel 3 scoren meer dan 1 standaardafwijking onder het gemiddelde op Factor 1 "het opkomen voor en beschermen van de rechten van moslims (overal ter wereld)" en Factor 2 "het gevoel geaccepteerd te worden (in het algemeen, bijv. in het gezin, in de buurt, etc...)". Ook scoren ze meer dan 1 standaardafwijking onder het gemiddelde laag op Factor 10 "het effect van

het negatieve nieuws (terroristische aanslagen, oorlogen, ...) op gevoelens van onzekerheid (geloof, identiteit, ...)”. Daarentegen scoren deze jongeren meer dan 1 standaardafwijking boven het gemiddelde op de Factoren 8 en 9: “het gevoel benadeeld en gediscrimineerd te worden als moslim” en “het begrip hebben voor de motivatie van Syriëstrijders/zij die zich willen aansluiten bij verzetsgroepen (IS, ...) én voor het gebruik van geweld”. Dit type moslimjongeren voelt zich nergens geaccepteerd, noch thuis, noch op school, noch in de maatschappij.

Dit profiel, dat tevens het kleinste aantal leerlingen telt, krijgt als type “de matig gedisillustioneerde en teruggetrokken/passieve moslim met supportersgedrag (voor IS/gewelddadig verzet of activisme)”. Deze jongeren vertonen relatief het meeste begrip voor de motivatie van hen die vertrokken zijn om zich aan te sluiten bij IS en het verzet in Syrië. Ze hebben hierover een uitgesproken mening. Desondanks lijken ze eerder terughoudend in het zelf willen opkomen voor de rechten van de moslims. Ze vertonen bovendien weinig frustraties ten opzichte van niet-moslims of het westen. Uit deze gegevens blijkt eerder een passieve houding met steun voor bepaalde ideeën. Het lijken een soort van supporters te zijn aan de zijlijn die zelf geen actie willen ondernemen. De redenen voor dit gedrag kunnen uiteraard uiteenlopend zijn. Zo zou het bijvoorbeeld kunnen dat deze jongeren nog erg op zoek zijn naar hun identiteit en hun plaats in de maatschappij (aangezien ze zich niet geaccepteerd voelen). Deze groep vertoont deze mening niet openlijk (want ze rapporteren geen frustraties ten opzichte van niet-moslims) maar het lijkt alsof ze hun meer extreme opvattingen internaliseren.

Tenslotte scoren deelnemers in Profiel 4 laag op Factor 8 “het gevoel benadeeld en gediscrimineerd te worden als moslim” en Factor 9 “begrip hebben voor de motivatie van Syriëstrijders/zij die zich willen aansluiten bij verzetsgroepen (IS, ...) én voor het gebruik van geweld”. De factoren waarop deze participanten boven het gemiddelde hoog scoren zijn: Factor 1 “opkomen voor en beschermen van de rechten van de moslims (overal ter wereld)”, Factor 2 “het gevoel geaccepteerd te worden (in het algemeen, bijv. in het gezin, in de buurt, etc...)”, Factor 7 “frustraties ten opzichte van de superioriteitsgevoelens en negatieve vooroordelen van niet-moslims over de islam” en Factor 6 “(sociale) media als invloedrijke informatiebron zien”.

Dit laatste profiel krijgt de typering “de activistische en sterk identiteitsbewuste moslim”. Dit is het type jongere die zich aanvaard voelt en die met zijn/haar volledig bewuste moslimidentiteit wil deelnemen aan deze maatschappij. Ze verzetten zich niet tegen de maatschappij waarin zij leven, maar zij zoeken wel erkenning als moslim. Wat andere moslims (overal ter wereld) raakt, treft hun

ook. Ze willen gebruik maken van de vrijheden (in deze maatschappij) om hier als bewuste moslim te kunnen leven. Ze lijken zich tegen assimilatie en onderdrukking te verzetten door activistisch te zijn. Ze uiten de frustraties die ze hebben (ten aanzien van de vooroordelen van niet-moslims) door er mee bezig te zijn, erover te praten op sociale media en eventueel aan te sluiten bij moslimverenigingen.

Tabel 22

Overzicht van de vier profielen

Profiel	Interpretatie
Profiel 1	De gedesillustreerde, op zichzelf gerichte, bewuste moslim met bezorgdheid over zijn/haar geloofsgemeenschap.
Profiel 2	De complotdenkende moslim met een eerder politiek-religieuze beleving/matig toegewijde religieuze beleving.
Profiel 3	De matig gedesillustreerde en teruggetrokken/passieve moslim met supportersgedrag (voor IS/gewelddadig verzet of activisme).
Profiel 4	De activistische en sterk identiteitsbewuste moslim.



Figuur 1. De vier profielen uit de LPA.

Hoofdstuk 4 DISCUSSIE

Wat betekenen de resultaten?

De factoranalyse uitgevoerd aan de hand van de *explorative structural equation model* heeft aangetoond dat er twaalf factoren werden nagegaan in de vragenlijst. Enkele teruggevonden achterliggende factoren zijn: het gevoel geaccepteerd te worden (Factor 2), het gevoel benadeeld en gediscrimineerd te worden als moslim (Factor 8) en frustraties ten opzichte van vooroordelen van niet-moslims (Factor 7). Ook thema's zoals opkomen voor de rechten van moslims (Factor 1), geloof in complottheorieën en het gevoel dat westerse media op een negatieve manier berichten over de islam (Factor 4) en het begrip hebben voor de motivatie van Syriëstrijders (Factor 9) kwamen aan bod in de vragenlijst.

Uit de latente profielanalyse werd het vier-profielen model gekozen als beste fit. Profiel 2 "de complotdenkende moslim met een eerder politek-religieuze beleving / matig toegewijde religieuze beleving" bevat de meeste participanten (42.8%) gevolgd door Profiel 4 "de activistische en sterk identiteitsbewuste moslim" (26.2%). Profiel 1 "de gedesillustioneerde, op zichzelf gerichte, bewuste moslim met bezorgdheid over zijn/haar geloofsgemeenschap" en Profiel 3 "de matig gedesillustioneerde en teruggetrokken/passieve moslim met supportersgedrag (voor IS/gewelddadig verzet of activisme)" bevatten respectievelijk 20.9% en 10.1% van de deelnemers. De vier profielen bevatten interessante elementen om verder te analyseren.

Zoals werd aangegeven bestaat er een veelheid aan combinaties van risicofactoren (Alonso et al, 2008; van de Bos et al, 2009). Bijgevolg heeft het opstellen van een profiel van de "typische" extremist weinig zin (Al-Lami, 2009; Alonso et al. 2008; Sageman, 2004). Al-Lami (2009) geeft aan dat profielen moeten worden gebruikt om weerkerende patronen te identificeren. Bovendien kunnen profielen worden gebruikt om bepaalde risicoprofielen en hun bijhorende kenmerken te onderscheiden. Dit onderzoek wil voornamelijk bepaalde opvallende antwoordpatronen en denkprocessen als start van psychologische vatbaarheid achterhalen (Alonso et al, 2008; Roy, 2015). Op die manier kan er een beeld worden geschetst welke kwetsbaarheden als voedingsbodem dienen voor het aannemen van extreme opvattingen. Ondanks objectief vergelijkbare kenmerken

(zoals leeftijd, schoollopen, zelfde migratieachtergrond, ...) zijn uit dit onderzoek opmerkelijke interindividuele verschillen naar voren gekomen. De gebruikte onderzoeksmethode (met behulp van de vragenlijst) heeft aan de hand van diverse percepties en opvattingen het belang van persoonsgebonden factoren daarmee in de verf gezet.

Op alle andere factoren na is Factor 12 de enige factor waarbij geen verschil bestaat tussen de profielen. Het zich "gemiddeld" gediscrimineerd voelen op grond van afkomst of geloof (Factor 12) is het gedeelde kenmerk van betekenisverlies voor alle respondenten. Dit gevoel bevestigt de theorie van relatieve deprivatie (Franz, 2007; Moghaddam, 2005).

Met betekenisverlies als overkoepelende factor voor psychologische vatbaarheid stelt zich de vraag welke andere factoren het meest relevant zijn voor dit onderzoek. Het zich geaccepteerd voelen (Factor 2), het zich benadeeld en gediscrimineerd voelen als moslims (Factor 8) en frustraties ten opzichte van vooroordelen van niet-moslims (Factor 7) zijn op basis van het antwoordpatroon van de respondenten belangrijke indicatoren voor betekenisverlies.

Profiel 1 en Profiel 4 vertonen sterke frustraties ten aanzien van niet-moslims (Factor 7). In contrast met de deelnemers uit Profiel 1 voelen de respondenten uit Profiel 4 zich wel geaccepteerd (Factor 2). Dit geeft aan dat de aanwezige frustraties ten aanzien van niet-moslims een verschillende oorsprong hebben. De "activistische en sterk identiteitsbewuste moslim" (Profiel 4) houdt zich vaak bezig met de media (Factor 6) en geeft aan zich niet benadeeld te voelen omwille van zijn "moslim-zijn" (Factor 8). Deze combinatie van factoren doet vermoeden dat de frustraties van dit "type" moslimjongere meer afkomstig zijn van de betrokkenheid met de moslimgemeenschap op wereldvlak (Factor 1). De "gedesillusioneerde, op zichzelf gerichte, bewuste moslim" (Profiel 1) gebruikt de media veel minder als bron (Factor 6) en heeft zijn frustraties eerder ontwikkeld vanuit de eigen (lokale) ervaring en het sterke gevoel benadeeld te zijn als moslim (Factor 8).

Bovendien valt het op dat de identiteitsbewuste moslim (Profiel 4) het meest religieus is. De deelnemers uit Profiel 3 daarentegen geven aan het minst religieus actief te zijn terwijl ze zich het sterkst benadeeld voelen als moslim (Factor 8). Dit bevestigt dat een sterke, bewuste, op kennis gebaseerde religieuze beleving werkt als beschermingsfactor tegen onzekerheden en mogelijke radicalisering tijdens de identiteitsontwikkeling (Abdel-Khalek & Eid, 2011; Abu-Raiya & Pergament, 2011; Kruglanski et al., 2014; Ysseldyk et al., 2013). Door zich in te zetten als identiteitsbewuste

moslims zijn jongeren uit Profiel 4 actief en emotioneel betrokken bij het vreedzaam verdedigen van de rechten van medemoslims (Factor 1).

Profiel 1 en Profiel 3 rapporteren de meeste gevoelens van discriminatie en benadeling als moslims (Factor 8) in vergelijking met Profiel 2 en Profiel 4. In tegenstelling tot Profiel 2 en Profiel 4 rapporteren de deelnemers uit Profiel 1 en Profiel 3 ook zich niet geaccepteerd te voelen (noch thuis, noch in de maatschappij e.d.) (Factor 2). Deze gepercipieerde gevoelens van onrechtvaardigheid en de daaruit voortvloeiende frustraties vormen de basis voor persoonsgebonden factoren die een invloed kunnen hebben op de vatbaarheid voor extreme opvattingen. Bovendien geven Profiel 1 en 3 aan minder terecht te kunnen op school met hun mening en gevoelens (Factor 3). Dit beperkt hun mogelijkheden om frustraties ten gevolge van benadeling en "het zich niet geaccepteerd voelen" adequaat te verwerken. In zekere zin isoleren deze jongeren zich van alternatieve visies en vergroot dit hun vatbaarheid.

Van beide "meer risicovolle" profielen kan worden gesteld dat de jongeren in Profiel 3 het meeste aanleunen bij extreme opvattingen, waaronder het begrip tonen voor mensen die zich aansluiten bij IS (Factor 9). Eveneens opvallend voor de respondenten binnen dit profiel is dat zij aangeven zich helemaal niet geaccepteerd te voelen (Factor 2) en dat ze het sterkste gevoel van benadeling rapporteren (meer dan 1 standaardafwijking boven het gemiddelde) (Factor 8). In dit antwoordgedrag schuilt een duidelijke aanwijzing van frustraties die nuttig kan zijn in de zoektocht naar risicofactoren op vatbaarheid voor extreme opvattingen bij moslimjongeren.

In tegenstelling tot wat vaak wordt gedacht, geven de deelnemers uit Profiel 3 – "de matig gedesillusioneerde en teruggetrokken/passieve moslim met supportersgedrag (voor IS en gewelddadig verzet)" – aan het minst religieus te zijn. Dit resultaat bevestigt eerdere bevindingen van o.a. Alonso et al. (2008), Coolsaet (in Kempynck 2014; 2015), Kruglanski et al. (2014), Lyons-Padilla et al. (2015), Roy (2007, 2015) en Travis (2008). Het is hierbij essentieel een verschil te maken tussen jongeren die zich louter identificeren met "moslim zijn" en jongeren die een bewuste, soms orthodoxe, beleving van de religie hebben (Al-Lami, 2009; Roy, 2007, 2015).

Op het vlak van morele en spirituele ontwikkeling valt bij Profiel 3 weinig diepgang op te merken. Anders dan de deelnemers uit Profiel 2 en 4 zijn de deelnemers uit Profiel 3 weinig bezig met het willen opkomen voor de rechten van andere moslims (Factor 1). Ze houden er ook een

eerder passieve, gedesinteresseerde houding op na wat betreft het in opstand komen tegen onrechtvaardige moslimleiders (Factor 11). Rekening houdend met de literatuur is dit een ongevoelbaar resultaat. Immers, het succes van politieke motieven en politiek activisme als katalysator voor radicalisering van gedesilluioneerde jongeren werd reeds meermaals bevestigd (Alonso et al., 2009; Roy, 2007). Bijgevolg kan er worden besloten dat deze resultaten enkel een denkwijze en passieve sympathie weergeven die zich (nog) niet heeft verdergezet in (al dan niet zorgwekkende) engagementen of participatie bij specifieke groepen of netwerken. Met andere woorden, van een echte radicalisering is hier nog geen sprake. Enkel de vatbaarheid kan hiermee worden aangetoond.

Aanvullend lijken ook de beperkte frustraties ten opzichte van de vooroordelen van niet-moslims (Factor 7) bij Profiel 3 te bevestigen dat het hier nog niet om een echte radicalisering gaat. Vanuit de literatuur wordt intolerantie tegenover andersdenkenden als een fundamenteel kenmerk van extremisme aangeduid (Meershoek & de Vries, 2012; van den Bos et al., 2009). Hier valt echter op dat deelnemers in Profiel 3 dit element niet rapporteren.

Specifiek voor Profiel 3 kan er worden gesteld dat het rapporteren van extreme opvattingen eerder onrustwekkend experimenteel gedrag is dat eigen is aan hun levensfase (van den Bos et al., 2009) en mogelijk aansluit bij de keuze voor een "negatieve identiteit" (Erikson, 1968). Omdat het afnemen van een vragenlijst enkel een momentopname weergeeft en geen direct uitsluitsel geeft over voorgaande persoonlijke ontwikkelingspaden, kan er niet met zekerheid worden gesteld dat het hier over een langdurig en aanhoudend proces gaat. Echter, er kan wel worden gesteld dat Profiel 3 een risicogroep lijkt die eventueel een langdurig proces van risicogedrag vertoont. Deze uiting van verzet en rebellie kan een vorm van zoektocht naar betekenis zijn (Bizina & Gray, 2014; Kruglanski et al., 2014; Sageman, 2004). Mogelijks voelen deze jongeren zich aangetrokken door extremere opvattingen om gehoord te worden, erbij te horen en om zich gewaardeerd en geaccepteerd te voelen (Lyons-Padilla et al., 2015; Wienke & Ramadan, 2011). Op basis van deze resultaten kunnen we niet rechtstreeks vaststellen dat er een langdurig probleem is. Het langdurig aanhouden van zulke extreme opvattingen kan resulteren in een nieuwe identiteit, nieuw zelfbeeld (Arts & Butter, 2009) en echte radicalisering.

De groei van hun cognitieve vaardigheden stelt jongeren niet alleen in staat om abstract te redeneren (Arnett, 2014; Christie & Viner, 2005), maar maakt hen eveneens ook vatbaar voor

externe invloeden (Davies, 2008). De zogenaamde "*cognitive opening*" (Wictorowicz, 2004) is een factor die mee in rekening moet worden gebracht bij de analyse van de hier onderzochte jonge doelgroep. Interindividuele verschillen in de manier van denken verklaren de verschillen tussen de graad van sympathie voor extreme opvattingen bij de diverse profielen (Victoroff, 2005).

Er kan worden besloten dat het hebben van extreme opvattingen niet inhoudt dat deze jongeren ook daadwerkelijk tot gewelddadig extremisme zullen overgaan (Alonso et al., 2008; van den Bos et al., 2009), het bevestigt enkel de psychologische vatbaarheid hiervoor.

Suggesties voor beleid en verder onderzoek

Op basis van deze studie kunnen drie aanbevelingen voor verder beleid en onderzoek worden voorgesteld: (1) kies een beleid dat focust op persoonsgebonden factoren, (2) voer een tolerant pluralistisch beleid ten aanzien van alle niet-gewelddadige vormen van islam, inclusief orthodoxe interpretaties en (3) pas een niet-repressieve deradicaliseringsaanpak toe.

Uit dit onderzoek blijken psychologische kwetsbaarheden een duidelijke indicator voor het ontwikkelen van extreme opvattingen. Elke maatregel om extremisme tegen te gaan moet hier rekening mee houden. Een concreet voorbeeld van het succes van de persoonsgebonden aanpak betreft het onderzoek van Feddes et al. (2015). Door in te zetten op zelfzekerheid en empathie bij kwetsbare jongeren verminderde de vatbaarheid voor gewelddadig extremisme significant.

De huidige focus op het islamitische geloof in het voeren van het beleid binnen de westerse context heeft in vele gevallen haar doel gemist. Dit huidige onderzoek en andere onderzoeken bij dit soort jongeren (met extreme opvattingen) tonen duidelijk aan dat er minder religieuze beleving en kennis (Roy, 2007, 2015; Travis, 2008) merkbaar is. Bovendien is de sterkste motivatie van radicaliserende jongeren eerder politiek getint (Al-Lami, 2009; Roy, 2007). Om de vaststelling uit deze studie te kunnen rijmen met de literatuur zou het kunnen dat de politieke motivering van deze jongeren pas in een latere fase van radicalisering tot uiting komt.

Het promoten van een "Europese islam" met een theologische inmenging waarbij wordt verwacht van moslims dat ze bepaalde basisconcepten van hun geloof moeten aanpassen, is volgens Roy (2007) een vergissing. Niet alleen zorgt dit ervoor dat bepaalde groepen van moslims negatief worden geïmponeerd, ook het gebruik van "liberale hervormers" binnen de moslimgemeenschap wordt

ervaren als een manipulatie (Roy, 2007). In een moderne seculiere staat zou theologie geen beleidsonderwerp mogen zijn en verdient pluralisme de duidelijke voorkeur. Door ook niet-liberale interpretaties de ruimte te geven wordt de islam in zijn geheel erkend net zoals dit het geval is voor het jodendom en het christendom waar evenzeer niet-liberale versies gangbaar zijn (Al-Lami, 2009; Roy, 2007). Een beleid gebaseerd op empowerment van de moslims met respect voor pluraliteit zal voor minder kwetsbaarheden zorgen. Bovendien heeft een dergelijk beleid als gevolg dat extremisten worden geïsoleerd door de moslimgemeenschap zelf (Roy, 2007).

Aansluitend bij de visie om kwetsbaarheden bij moslimjongeren in te dijken geldt de aanbeveling van Kruglanski et al. (2014) die verwijzen naar de deradicaliseringsaanpak van enkele islamitische landen. Deze voorbeelden tonen dat de islam en de Koran worden gebruikt om gewelddadig extremisme tegen onschuldige burgers (en dus de ideologie van het *takfirisme* en de *kharidjieten*) te isoleren en als moreel onaanvaardbaar voor te stellen. Op basis van religieuze argumenten wordt het extremisme als een middel tot betekenisgeving ontkracht (Kruglanski et al., 2014). Religieuze dialoog - met respect voor de eigenheid van de religie (Roy, 2007) - zorgt op ideologisch vlak voor meer mogelijkheden om alternatieve manieren van zingeving te leren kennen. Door in dialoog te treden krijgt het individu bovendien respect en ruimte om zijn mening te uiten.

Het relatief succesvolle voorbeeld van Saudi-Arabië's deradicaliseringsprogramma wordt door verschillende onderzoekers bevestigd (Boucek, 2008; Kruglanski et al., 2014). Het programma zet in op preventie, rehabilitatie en doorgedreven nazorg (Boucek, 2008). Met de doelstelling om geradicaliseerden te rehabiliteren wordt ingezet op intensieve religieuze dialoog en psychosociale begeleiding (betekenisgeving) (Boucek, 2008; Kruglanski et al., 2014). Het is voornamelijk de bedoeling de geradicaliseerden te overtuigen de ideologie van het *takfirisme* te verwerpen (Boucek, 2008). Daarnaast wordt getracht betekenisverlies zo veel mogelijk te vermijden door gerichte maatregelen op allerlei vlakken. Zo krijgen gedetineerden financiële hulp, de kans om zich bij te scholen en wordt het hen toegestaan om belangrijke familiale evenementen zoals huwelijken en begrafenissen bij te wonen (Boucek, 2008). Ook tijdens de nazorg worden ex-gedetineerden intensief begeleid (Boucek, 2008).

Het problematiseren van niet-gewelddadige uitdrukkingen van geloof is een mogelijke aanleiding voor gevoelens van relatieve deprivatie en onderdrukking die onnodig de vatbaarheid voor extreme opvattingen vergroot. Door een repressieve aanpak af te zweren wordt vermeden dat jongeren nog verder betekenisverlies lijden. Een uitsluitend repressieve aanpak zorgt namelijk voor

verdere psychologische kwetsbaarheden die gretig worden uitgebuit door extremistische groeperingen. Uiteraard heeft het beschermen van de maatschappij tegen gevaar prioriteit bij de aanpak van extremisme, en daar is repressie aangewezen. Maar tijdens de begeleiding van individuen, ook in geval van opsluiting, heeft de niet-repressieve aanpak de voorkeur. Deze benadering biedt de meeste garantie op een langdurig positief resultaat, zo blijkt uit onderzoek (Boucek, 2008; Kruglanski et al., 2014).

Verder zouden we willen aanraden om een gelijkaardig onderzoek uit te voeren bij Franstalige schoolgaande jongeren, aangezien over deze problematiek nog weinig onderzoek is uitgevoerd in België. Op die manier wordt er gezorgd voor een meer volledig overzicht.

Ook zou het zeer interessant zijn om na te gaan hoe de moslimjongeren verder evolueren in termen van de profielen. Hierbij zou gebruik gemaakt kunnen worden van een zgn. latente transitie-analyse, waarbij predictoren de evolutie van de diverse profielen kunnen voorspellen.

Ten slotte is het interessant om na te gaan of deze kwetsbaarheden eigen zijn aan de adolescentie. Hierbij wordt onderzoek bij jongvolwassenen en jongeren die de adolescentie net ontgroeid zijn aangeraden om te zien welke risicofactoren bij deze doelgroep aanwezig zijn.

Hoofdstuk 5 DANKWOORD

Nu ik aan het einde van deze masterproef gekomen ben is een dankwoord zeker van toepassing.

Allereerst wil ik mijn promotor en begeleider, professor Wim Van den Broeck, hartelijk bedanken. U heeft me echt goed begeleid en gesteund tijdens dit hele proces. Ondanks dat u het vaak druk heeft gehad, hebt u altijd tijd proberen maken om met mij af te spreken in verband met deze masterproef. U heeft me veel bij kunnen leren op vlak van de gebruikte statistische analyses. Bovendien wist ik uw expertise en kennis op vlak van psychometrie erg te appreciëren. U bent mij uitstekend blijven begeleiden tot ik mijn masterproef tot een goed einde heb kunnen brengen.

Als tweede wil ik mijn wederhelft, mijn soulmate en mijn allerliefste echtgenoot, Robrecht Deforche, ontzettend erg bedanken *from the bottom of my heart*. Zonder jou zou ik deze masterproef niet hebben kunnen maken! Jij was degene die dag in dag uit met mij heeft moeten doorbrengen, tijdens sommige zéér stressvolle momenten. Het bloed, zweet en tranen dat van pas kwam tijdens het schrijven van deze thesis wist jij altijd samen met mij te trotseren. Jij was mijn complete steun en toeverlaat. Wanneer ik het niet meer zag zitten was jij er altijd om mij weer moed in te spreken. Ook was jij er om samen met mij ideeën uit te wisselen. Bovendien heb jij ook nog eens heel mijn thesis nagelezen en vervolgens ook feedback gegeven. Jij hebt mijn *rollercoaster* aan emoties moeten verduren. Dit is op sommige momenten zeker niet gemakkelijk geweest voor jou, dat besef ik. Hiervoor, liefste schat, zal ik jou eeuwig en onvoorwaardelijk dankbaar zijn.

Vervolgens wil ik mijn liefste ouders bedanken. Doorheen heel mijn schoolloopbaan (zowel middelbaar als universiteit) zijn jullie mij onvoorwaardelijk blijven steunen en motiveren, ondanks alle moeilijkheden. *Ma chère maman, tu m'as toujours beaucoup soutenu pendant mes études. Quand je faisais qu'étudier pendant toute une journée tu me préparais toujours des magnifiques plats. Tu étais toujours là pour me câliner et me calmer pendant des moments de stress. Je te remercie énormément pour ça et pour ta patience.* Mijn lieve papa, jij bent er altijd voor mij geweest met tips en adviezen wanneer ik het als student niet meer zag zitten. Je bent altijd in mij blijven geloven, meer dan dat ik in mezelf geloofde. Bedankt voor al jouw hulp en steun!

Natuurlijk moet ik ook Mehdi, mijn broertje, niet vergeten! Ik moet je bedanken voor het geduld dat je met mij hebt gehad tijdens mijn stress-momenten (en sommige uitvlieg-momenten). Mijn excuses hiervoor en bedankt voor jouw steun en jouw *doe'aas*.

Ook mijn lieve schoonouders, Chris Declerck en Johan Deforche, verdienen een plaatsje in dit dankwoord. Alle keren dat ik welkom was bij jullie in Mortsel om te komen "*thesissen*" in jullie tuin (als het mooi weer was) of in jullie groot huis (waar ik me beter kon concentreren dan in mijn klein mini-appartementje), alle keren dat ik naar jullie mocht komen, zodat ik niet moest koken en gewoon verder kon werken aan deze thesis, het lekkere eten dat jullie kookten en de gezelligheid tijdens mijn pauzes, hiervoor allemaal betuig ik mijn dankbaarheid.

Last but not least wil ik nog enkele sleutelfiguren bedanken, mijn vriendinnen. Allereerst mijn liefste Saïda Mahzoum, mijn vrouwelijke wederhelft. Sinds ons eerste jaar Bachelor op de VUB hebben we allerlei avonturen meegemaakt! Hoe vaak was jij er niet om me voor een examen rustig te krijgen? Of weet je nog dat we lange nachten samen studeerden en de avonturen die we samen op kot beleefden? Dit allemaal ga ik nooit vergeten! Ook nu met deze masterproef heb ik enorm veel steun aan je gehad, zeker op momenten dat ik het echt niet meer zag zitten. Hiervoor bedank ik je ontzettend!

Als tweede wil ik Sarah Janssens bedanken. Je hebt me tijdens mijn studies vaak geholpen door papers, taken (en nu ook mijn masterproef) na te lezen. Jouw inzicht als klinisch psychologe zorgde ervoor dat je mij goede feedback en tips hebt gegeven om telkens een mooi product op tafel te kunnen brengen. Maar ook jouw *peptalks*, jouw humor en jouw steun als goede vriendin hebben ervoor gezorgd dat ik je zeker niet mocht vergeten in dit dankwoord.

Als derde wil ik mijn vriendin Mina Moutouk bedanken. Spijtig dat ik je bijna niet gezien heb tijdens het schrijven van mijn thesis. Maar doorheen de rest van mijn opleiding hebben we samen de beste momenten meegemaakt! Studeren in het CSB tot 23uur, samen studeren in de moskee, in de bibliotheek van de ULB en De Munt en de té lange pauzes die we namen, ik ga dit allemaal nooit vergeten. Bovendien de steun en vriendschap die ik van jou kreeg doorheen deze jaren heeft enorm veel betekend voor mij! Je bent voor mij de zus die ik nooit heb gehad.

Als laatste wil ik Assia Hamdaoui bedanken. Je stond altijd klaar om mij tips te geven over het schrijven van een thesis, aangezien jij die al had afgegeven. Jij bent ook zeer behulpzaam

geweest door mijn masterproef nog eens te willen nalezen. Bovendien was het super lief van je om mij voor te stellen om mijn thesis te gaan indienen (wanneer ik al op vakantie was).

Ten slotte wil ik gewoon héél mijn familie en vriendenkring hartelijk bedanken voor hun steun, geduld en liefde tijdens het schrijven van deze thesis. Zonder jullie allemaal, één voor één, was het mij zeker niet gelukt.

Hoofdstuk 6 REFERENTIELIJST

- Abdel-Khalek, A. M., & Eid, G. K. (2011). Religiosity and its association with subjective well-being and depression among Kuwaiti and Palestinian Muslim children and adolescents. *Mental Health, Religion & Culture, 14*, 117–127.
- Abu-Raiya, H., & Pargament, K. I. (2011). Empirically based psychology of Islam: Summary and critique of the literature. *Mental Health, Religion & Culture, 14*, 93–11.
- AIVD (2004). *Van dawa tot jihad. De diverse dreigingen van de radicale islam tegen de democratische rechtsorde*. Den Haag, Nederland: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- AIVD (2007). *Radicale dawa in verandering: De opkomst van islamitisch neoradicalisme in Nederland*. Den Haag, Nederland: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Al-Albani, M. N. A. D., (z.d.). *Warning against the fitnah of takfir*. Riyadh, Saudi-Arabia: Islamic Propagation Office at Rabwah
- AlDe'emeh, M., & Stockmans, P. (2015). *De jihaadkaravaan. Reis naar de wortels van de haat*. Tiel: Uitgeverij Lannoo.
- Aldridge, A. A., & Roesch, S. C. (2008). Developing coping typologies of minority adolescents: A latent profile analysis. *Journal of adolescence, 31*(4), 499-517.
- Al-Lami, M. (2009). *Studies of Radicalisation: State of the Field Report* (Royal Holloway - University of London). Geraadpleegd van https://static1.squarespace.com/static/566d81c8d82d5ed309b2e935/t/567ab488b204d58613bf92aa/1450882184032/Studies_of_Radicalisation_State_of_the_F.pdf

Alonso, R., Bjørge, T., Della Porta, D., Coolsaet, R., Khosrokhavar, F., Lohker, R., ... & De Vries, G. (2008). *Radicalisation processes leading to acts of terrorism. A concise report prepared by the European Commission's expert group on violent radicalisation.*

Alshammari, M. S. H. (2013). *Takfir and terrorism: historical roots, contemporary challenges and dynamic solutions. With special reference to al-Qaida and the Kingdom of Saudi Arabia.* [Ongepubliceerde doctoraatsthesis]. Leeds, Verenigd Koninkrijk: University of Leeds University of Leeds.

Amghar, S. (2007). Salafism and radicalisation of young European Muslims. In S. Amghar (Ed.), *European Islam: The challenges for society and public policy.* (pp. 38-51). Brussel, België: Centre for European Policy Studies.

Amnesty International. (2012). *Choice and prejudice. Discrimination against muslims in Europe.* Geraadpleegd van <https://www.amnesty-international.be/sites/default/files/bijlagen/Rapportchoiceandprejudice.pdf>.

Ardila, R. (2002). The psychology of the terrorist: Behavioral perspective. In C. E. Stout (Ed.), *The Psychology of Terrorism: A public understanding (psychological dimension to war and peace).* Connecticut: Praeger.

Arnett, J. J. (1999). Adolescent storm and stress, reconsidered. *American psychologist*, 54(5), 317.

Arnett, J. J. (2014). *Adolescence and emerging adulthood.* Boston, MA: Pearson.

Arts, L., & Butter, E. (2009). *Radicaal, orthodox of extremist? Achtergrondinformatie over radicalisering en polarisatie.* Amsterdam, Nederland: ABC Kenniscentrum.

Bachman, J. G., Johnston, L. D., & O'Malley, P. M. (1997). *Monitoring the future.* Ann Arbor: University of Michigan, Institute for Social Research.

- Bakker, E. (2006). *Jihadi terrorists in Europe their characteristics and the circumstances in which they joined the jihad: an exploratory study*. Den Haag, Nederland: Netherlands Institute of International Relations Clingendael.
- Bandura, A. (1964). The stormy decade: Fact or fiction? *Psychology in the Schools*, 1, 224-231.
- Bauman, Z. (1991). *Modernity and Ambivalence*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2008). Happiness in a society of individuals. *Soundings*, 38, 19-28.
- Bectovic, S. (2011). Studying Muslims and constructing Islamic identity. *Ethnic and Racial Studies*, 34, 1120-1133.
- Bell, S. (2005a). *Cold terror: How Canada nurtures and exports terrorism to the world*. Canada: John Wiley & Sons.
- Bin Ali, M. (2012). *The islamic doctrine of Al-Wala' wal Bara' (loyalty and disavowel) in modern salafism* [Thesis for the Degree of Doctor of Philophy]. Exeter, Verenigd Koninkrijk: The University of Exeter.
- Bizina, M., & Gray, D. H. (2014). Radicalization of Youth as a Growing Concern for Counter-Terrorism Policy. *Global Security Studies*, 5(1).
- Borum, R. (2010). Understanding Terrorist Psychology. In A. Silke (Red.), *The Psychology of Counter-Terrorism* (pp. 19-33). Oxon, UK: Routledge.
- Borum, R. (2011). Radicalization into violent extremism I: A review of social science theories. *Journal of Strategic Security*, 4(4), 7-36.
- Boucek, C. (2008). *Saudi Arabia's "Soft" Counterterrorism Strategy: Prevention, Rehabilitation, and Aftercare* (Carnegie Papers). Geraadpleegd van http://carnegieendowment.org/files/cp97_boucek_saudi_final.pdf

- Bräutigam, C. (2012). *De relatie tussen facebookgebruik en de identiteitsontwikkeling van jongvolwassenen* (Bachelor's thesis, University of Twente).
- Brody, G. H., Yu, T., Chen, Y., Kogan, S. M., Evans, G. W., Beach, S. R. H., ... Philibert, R. A. (2013). Cumulative Socioeconomic Status Risk, Allostatic Load, and Adjustment: A Prospective Latent Profile Analysis With Contextual and Genetic Protective Factors. *Developmental Psychology*, 49(5), 913–927. <http://doi.org/10.1037/a0028847>
- Buijs, F. J., Demant, F., & Hamdy, A. (2006). *Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland*. Amsterdam: University Press.
- Chaliand, G., & Blin, A. (Eds.). (2007). *The history of terrorism. From antiquity to Al Qaeda*. Los Angeles, CA: University of California Press.
- Christie, D., & Viner, R. (2005). ABC of adolescence: Adolescent development. *BMJ: British Medical Journal*, 330(7486), 301.
- Clogg, C. C. (1988). Latent class models for measuring. In R. Langeheine, & J. Rost (Eds.), *Latent trait and latent class models* (pp. 173–205). New York: Plenum Press.
- Cole, J. R. (2009). *Engaging the Muslim World*. New York: Palgrave Macmillan.
- Commins, D. (2012). Arab Salafism. In T. Sonn (Ed.), *Oxford Bibliographies Online: Islamic Studies*. New York: Oxford University Press. doi:10.1093/obo/9780195390155-0139
- Coolsaet, R. (2015). Wat drijft de Syriëstrijder? *Samenleving en politiek*, 22(2), 4-13.
- Cooper, H. H. A. (2001). The problem of definition revisited. *American Behavioral Scientist*, 44, 881–893.

- Corb, A., & Grozelle, R. (2014). A New Kind of Terror: Radicalizing Youth In Canada. *Journal Exit-Deutschland. Zeitschrift für Deradikalisierung und demokratische Kultur*, 1, 32-58.
- Costanza, W. A. (2015). Adjusting our gaze: An alternative approach to understanding youth radicalization. *Journal of Strategic Security*, 8(1-2), 1.
- Crenshaw, M. (1981). The causes of terrorism. *Comparative Politics*, 13(4), 379-399.
- Custers, K. E., & Engels, R. C. (2003). Delinquentie van adolescenten: De rol van delinquentie vrienden en emotionele problemen. *Pedagogiek*, 23(2), 137-155.
- Dantlgraber, M., Wetzel, E., Schützenberger, P., Stieger, S., & Reips, U. D. (2016). Simple construct evaluation with latent class analysis: An investigation of Facebook addiction and the development of a short form of the Facebook Addiction Test (F-AT). *Behavior research methods*, 48(3), 869-879.
- Davies, L. (2008). *Educating against extremism*. Stoke on Trent, UK: Trentham Books.
- De Graaff, B. (2008). Hoe breed? Contraterrorisme- en radicaliseringsbeleid onder de loep. In J., Van Donselaar & P. R., Rodrigues, P.R. (Reds.), *Monitor Racisme en Extremisme*. Leiden. Pallas Publications.
- de Graaff, B., de Poot, C., & Kleemans, E. (2009). Radicalisering en radicale groepen in vogelvlucht. *Tijdschrift voor criminologie*, 51(4), 331.
- De Keyser, J. (2014). Een schadelijke sektarische bedreiging onderzocht: Takfirisme. *Cahiers Inlichtingenstudies*, 4, 37-69.
- De Koning, M. Roex, I, Becker, C., & Aarns, P. (2014). Eilanden in een zee van ongeloof: Het verzet van activistische da'wa-netwerken in België, Nederland en Duitsland. Amsterdam, Nederland: Instituut voor Migratie- en Etnische Studies (IMES), Universiteit van Amsterdam.

- De Schepper, D. (2014). *Wat is het radicaliseringsproces en wat kunnen steden en gemeenten daartegen doen?* [Bachelorproef]. Gent, België: Universiteit Gent.
- de Wit, J., Slot, W., & van Aken, M. (Eds.). (2005). *Psychologie van de adolescentie: basisboek*. Baarn.
- DeLong-Bas, N. J. (2004). *Wahhabi islam: From revival and to global jihad*. Oxford, Verenigd Koninkrijk: Oxford University Press.
- d'Haenens, L. (2003). ICT in Multicultural Society; The Netherlands: A Context for Sound Multiform Media Policy? . *International Communication Gazette*, 65(4-5), 401-421.
- Duyvendak, J. W. (2004). *Een eensgezinde vooruitstrevende natie: over de mythe van de individualisering en de toekomst van de sociologie*. Vossiuspers UvA.
- Egerton, F. (2011). *Jihad in the West. The rise of militant salafism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eikmeier, D. C. (2007). Qutbism: An Ideology of Islamic-Fascism. *Parameters*, 85-97.
- Enders, C. K. (2010). *Applied missing data analysis*. Guilford Press.
- Erikson, E. H. (1959). Identity and the life cycle: Selected papers. *Psychological Issues*, 1, 5-165.
- Erikson, E.H. (1968). *Identity: youth and crisis*. New York: Norton.
- Everington, A. (2015). Prevention of violent extremism: What are the people saying? In L. Fenstermacher (Ed.), *Countering violent extremism* (pp. 78-83). Dayton, OH: Air Force Research Laboratory.
- Fabrigar, L. R., Wegener, D. T., MacCallum, R. C., & Strahan, E. J. (1999). Evaluating the use of exploratory factor analysis in psychological research. *Psychological methods*, 4(3), 272.

- Fayers, P. M., & Hand, D. J. (1997). Factor analysis, causal indicators and quality of life. *Quality of Life Research*, 6(2).
- Feddes, A. R., Mann, L., & Doosje, B. (2015). Increasing self-esteem and empathy to prevent violent radicalization: a longitudinal quantitative evaluation of a resilience training focused on adolescents with a dual identity. *Journal of Applied Social Psychology*, 45(7), 400-411.
- Flora, D. B., & Curran, P. J. (2004). An empirical evaluation of alternative methods of estimation for confirmatory factor analysis with ordinal data. *Psychological Methods*, 9, 466 – 491.
doi:10.1037/1082-989X.9.4.466
- Fraih, T. (Ed.). (2015). *Syriëstrijders uit België. Enkele feiten en cijfers*. Kalmthout, België: Pelckmans.
- Franz, B. (2007). Europe's Muslim youth: An inquiry into the politics of discrimination, relative deprivation, and identity formation. *Mediterranean Quarterly*, 18(1), 89-112.
- Freud, A. (1958). Adolescence. *The psychoanalytic study of the child*, 13, 255-278.
- Geeraerts, S. B. (2012). Digital radicalization of youth. *Social cosmos*, 3(1), 25-32.
- Gerber, M., Wittekind, A., Grote, G., & Staffebach, B. (2009). Exploring types of career orientation: A latent class analysis approach. *Journal of Vocational Behavior*, 75(3), 303-318.
- Gielen, A. J. (2008). *Radicalisering en identiteit: Radicale rechtse en moslimjongeren vergeleken*. Amsterdam University Press.
- Giunchi, E. (2016). From the Afghan resistance to Abbottabad: Thirty years of Al-Qaedaism. In H. Giusto (Ed.). *Daesh and the terrorist threat: from the Middle East to Europe* (pp. 23-33). Brussel, België: Foundation for European Progressive Studies [FEPS] & Fondazione Italianeuropei.

- Goertzel, T. G. (2002). Terrorist belief and terrorist lives. In C. E. Stout (Ed.), *The Psychology of Terrorism: A public understanding (psychological dimension to war and peace)*. Connecticut: Praeger.
- Goijens, S. (2012). *Saoedische oppositie. Een Vergelijkende studie tussen de websites www.islah.info en www.islamtoday.net* [Masterthesis in Eastern Languages and Cultures]. Gent, België: University of Gent/Faculty of Arts and Philosophy.
- Gray, J. (2002, July 27). How Marx became muslim. Not ancient, but modern: John Gray argues that islamist militants have Western roots. *Independent Newspaper*. Geraadpleegd op <http://www.independent.co.uk/>
- Green, C. A. (2009). *The khawaarij and the creed of takfir. Declaring a muslim to be an apostate and its effects upon modern day islamic movements* [Ongepubliceerde thesis]. Pretoria, Zuid-Afrika: *University of South Africa*.
- Hall, G. S. (1904). *Adolescence: Its psychology and its relations to physiology, anthropology, sociology, sex, crime, religion, and education*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Henry, K. L., & Muthén, B. (2010). Multilevel Latent Class Analysis: An Application of Adolescent Smoking Typologies with Individual and Contextual Predictors. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 17(2), 193–215. <http://doi.org/10.1080/10705511003659342>
- Hermans, H. J., & Dimaggio, G. (2007). Self, identity, and globalization in times of uncertainty: A dialogical analysis. *Review of general psychology*, 11(1), 31.
- Holmbeck, G. N. (1996). A model of family relational transformations during the transition to adolescence: Parent–adolescent conflict and adaptation.

- Holmbeck, G. N. (1996). A model of family relational transformations during the transition to adolescence: Parent-adolescent conflict and adaptation. In *Transitions Through Adolescence: Interpersonal Domains and Contexts*, ed. J Graber, J Brooks-Gunn, A Peterson, pp. 167-99. Mahwah, NJ: Erlbaum
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1-55. doi:10.1080/10705519909540118
- Hudson, R. A. (1999). The sociology and psychology of terrorism: Who becomes a terrorist and why? *Federal Research Division* (pp. 20540-24840). Washington, D.C.: Library of Congress
- Huntington, S. P. (1993). The clash of civilizations?. *Foreign affairs*, 22-49.
- Ibrahim, S. E. (1980). Anatomy of Egypt's militant Islamic groups. Methodological note and preliminary findings. *International Journal of J. Middle East studies*, Vol. 12. (pp. 423-453). Cambridge University Press.
- Kempynck, A. (2014, 03 december). "Niemand weet wat radicalisering inhoudt" [Interview met Prof. Rik Coolsaet - Ugent]. Geraadpleegd van <http://www.kifkif.be/actua/%E2%80%98niemand-weet-wat-radicalisering-inhoudt%E2%80%99-interview-met-prof-rik-coolsaet-ugent>
- Khatab, S. (2006a). *The political thought of Sayyid Qutb: The theory of jahiliyyah*. Abingdon, Oxon, Verenigd Koninkrijk: Routledge.
- Khatab, S. (2006b). *The power of Sovereignty: The political and ideological philosophy of Sayyid Qutb*. Abingdon, Oxon, Verenigd Koninkrijk: Routledge.
- Klonsky, E. D., & Olino, T. M. (2008). Identifying clinically distinct subgroups of self-injurers among young adults: a latent class analysis. *Journal of consulting and clinical psychology*, 76(1), 22.

- Konijn, E. A., Oegema, D., Schneider, I. K., de Vos, B., Krijt, M., & Prins, J. A. (2010). *Jong en Multimediaal: mediagebruik en meningsvorming onder jongeren, in het bijzonder moslimjongeren*. Amsterdam/Den Haag, Nederland: Breckfield Hall Publishers/WODC, Ministry of Justice.
- Kruglanski, A. W., Gelfand, M. J., Bélanger, J. J., Sheveland, A., Hetiarachchi, M., & Gunaratna, R. (2014). The psychology of radicalization and deradicalization: How significance quest impacts violent extremism. *Political Psychology, 35*(S1), 69-93.
- Laqueur, W. (1987). *The age of terrorism*. Toronto:Canada: Little, Brown and Company
- Laqueur, W. (2002). *A History of terrorism* (3rd ed.). New Brunswick: Transaction Publishers.
- Lawal, O. (2002). Social-psychological considerations in the emergence an growth of terrorism. In C. E. Stout (Ed.), *The Psychology of Terrorism: Programs and Practices in Response and Prevention (psychological dimension to war and peace)*. Connecticut: Praeger
- Lazarsfeld, P.F. & Henry, N.W. (1968). Latent structure analysis. Boston, Mass.: Houghton Mifflin.
- Lo, Y., Mendell, N., & Rubin, D. (2001). Testing the number of components in a normal mixture. *Biometrika, 88*, 767-778.
- Loboda, L. (2004). The thought of Sayyid Qutb. *Ashbrook Statesmanship Thesis, Vol. 1*(1), 1-36.
Geraadpleegd van <http://noleftturns.ashbrook.org/wp-content/uploads/2012/06/2004-Loboda-The-Thought-of-Sayyid-Qutb-PDF.pdf>
- Luyckx, K., Goossens, L., Soenens, B., Beyers, W., & Vansteenkiste, M. (2005). Identity statuses based on 4 rather than 2 identity dimensions: Extending and refining Marcia's paradigm. *Journal of youth and adolescence, 34*(6), 605-618.

- Lyons-Padilla, S., Gelfand, M. J., Mirahmadi, H., Farooq, M., & van Egmond, M. (2015). Belonging nowhere: Marginalization & radicalization risk among Muslim immigrants. *Behavioral Science & Policy*, 1(2), pp. 1–12
- Marsh, H. W., Lüdtke, O., Muthén, B., Asparouhov, T., Morin, A. J. S., Trautwein, U., & Nagengast, B. (2010). A new look at the Big-Five factor structure through exploratory structural equation modeling. *Psychological Assessment*, 22, 471– 491. doi:10.1037/a0019227
- Masuda, A., Donati, M. R., Schaefer, L. W., & Hill, M. L. (2015). Terrorism as an act-in-context. *Evolutionary Psychology and Terrorism*, 124.
- McCauley, C. (2002). Psychological issues in understanding terrorism and the response to terrorism. In C. E. Stout (Ed.), *The psychology of terrorism: Theoretical understandings and perspectives (psychological dimension to war and peace), Vol. III.* (pp. 3–29). Connecticut: Praeger.
- McCutcheon, A. L. (1987). *Latent class analysis* (No. 64). Sage.
- McLachlan, G. J., & Peel, D. (2000). *Finite mixture models*. New York: John Wiley.
- Meershoek, A. J. J., & de Vries, D. P. (2012). *Systeemhaat onder jongeren*. Universiteit Twente-Institute of Governance Studies.
- Merari, A. (2000). Terrorism as a strategy of struggle: past and future. In M. Taylor, & J. Horgan (Eds.), *The Future of Terrorism*. London: Frank Cass.
- Merari, A. (2007). Psychological aspects of suicide terrorism. In B. Bongar, L. M. Brown, L. E. Beutler, J. N. Breckenridge, & P. G. Zimbardo (Eds.), *Psychology of terrorism* (pp. 101-115). New York, NY: Oxford University Press.
- Moghaddam, F. M. (2005). The Staircase to terrorism. A psychological exploration. *American Psychologist*, 60(2), 161-169.

- Moors, H., & Jacobs, M. (2009). *Aan de hand van de imam. Integratie en participatie van orthodoxe moslims in Tilburg-Noord*. Tilburg, Nederland: IVA.
- Mostard, M. (2017). *The Harvest Model: Describing the process of Radicalisation of Western European foreign fighters on the basis of Risk Factors, Pull Factors, Catalysts, and Rewards*. (Scriptie - Maastricht University). Geraadpleegd van https://www.academia.edu/32932252/The_Harvest_Model
- Murr, V. (2004). *The power of ideas: Sayyid Qutb and Islamism* (Summer Research Project). Geraadpleegd van <http://www.stephenhicks.org/wp-content/uploads/2009/02/murr-qutb.pdf>
- Muthén, B. (2006). The potential of growth mixture modelling. *Infant and Child Development*, 15(6), 623-625.
- Muthén, B., & Kaplan, D. (1985). A comparison of some methodologies for the factor analysis of non-normal Likert variables. *British Journal of Mathematical and Statistical Psychology*, 38, 171-189. doi:10.1111/j.2044-8317.1985.tb00832.x
- Muthén, B., & Muthén, L. K. (2000). Integrating person-centered and variable-centered analysis. Growth mixture modeling with latent trajectory classes. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 24, 882-891.
- Nylund, K., Bellmore, A., Nishina, A., & Graham, S. (2007). Subtypes, severity, and structural stability of peer victimization: what does latent class analysis say? *Child development*, 78(6), 1706-1722.
- Oliver, H. J. (2002). *The 'Wahhabi' Myth: Dispelling Prevalent Fallacies and the Fictitious link with Bin Laden*. BookBaby.

- Pantucci, R. (2011). A typology of lone wolves: Preliminary analysis of lone islamist terrorists. In H. Rubin, & J. Bew (Eds.). *Developments in radicalisation and political violence*. Londen, Verenigd Koninkrijk: ICSR.
- Pastor, D. A., Barron, K. E., Miller, B. J., & Davis, S. L. (2007). A latent profile analysis of college students' achievement goal orientation. *Contemporary Educational Psychology*, 32(1), 8-47.
- Pels, T., & de Ruyter, D. (2011). De relatie tussen opvoeding, socialisatie, ontwikkeling en radicalisering: overzicht van en hiaten in de beschikbare kennis. *Pedagogiek*, 31(2), 117-133.
- Piven, J. S. (2002). On the psychosis (religion) of terrorists. In C. E. Stout (Ed.), *The Psychology of Terrorism: Theoretical understandings and perspectives (psychological dimension to war and peace)*, Vol. III. (pp. 120–147). Connecticut: Praeger.
- Ponsaers, P., De Ruyver, B., Easton, M., Verhage, A., Noppe, J., Hellinckx, J., & Vandeveldel, M. (2010). *Onderzoeksrapport polarisering en radicalisering: een integrale preventieve aanpak*. Geraadpleegd op <http://hdl.handle.net/1854/LU-3175163>
- Raffiq, A. (2015). *The Kharijites: Historical roots of the ideology of the Muslim Brotherhood, Hizb Al-Tahrir, Al-Qa'ida, Al-Nusrah and ISIS*. Birmingham, Verenigd Koninkrijk: Salafi Publications.
- Ragush, M. (2016). Islamic radicalisation and terrorist cells in the Balkans: Fact or myth? In H. Giusto (Ed.). *Daesh and the Terrorist threat: from the Middle East to Europe (pp. 144-156)*. Brussel, België: Foundation for European Progressive Studies [FEPS] & Fondazione Italianeuropei.
- Rainbow, P. (Ed.). (1984). *The Foucault Reader: An introduction to Foucault's thought*. New York: Pantheon Books.
- Reich, W. (Ed.) (1998) *Origins of terrorism. Psychologies, ideologies, theologies, states of mind*. Baltimore: John Hopkins University Press.

- Reid, W. H. (2002). Controlling political terrorism: Practicality, not psychology. In C. E. Stout (Ed.), *The Psychology of Terrorism: A public understanding (psychological dimension to war and peace)*, Vol. I. Connecticut: Praeger.
- Richardson, L. (2007). *What terrorists want: Understanding the enemy, containing the threat*. New York, NY: Random House Trade Paperback Edition.
- Roex, I., van Stiphout S., & Tillie J. (2010). *Salafisme in Nederland: Aard, omvang en dreiging*. Amsterdam: Instituut voor Migratie- en Etnische Studies.
- Roy, O. (2007). Islamic terrorist radicalisation in Europe. In *European Islam. Challenges for Public Policy and Society* (pp. 52-60). CEPS Centre for European Policy Studies.
- Roy, O. (2015). *What is the driving force behind jihadist terrorism? – A scientific perspective on the causes/circumstances of joining the scene*. Paper gepresenteerd op de BKA Autumn Conference, 18 - 19 November 2015: International Terrorism: How can prevention and repression keep pace?, Berlijn, Duitsland. Geraadpleegd van <https://life.eui.eu/wp-content/uploads/sites/7/2015/11/OLIVIER-ROY-what-is-a-radical-islamist.pdf>
- Ruthven, M. (2004). *A fury for god: The islamist attack on America*. Londen, Verenigd Koninkrijk: Granta Books.
- Sageman, M. (2004). *Understanding terror networks*. Philadelphia: University of Pennsylvania press
- Sageman, M. (2006). Islam and Al-Qaeda. In A. Pedahzur (Ed.), *Root causes of suicide terrorism. The globalization of martyrdom* (pp. 122-131). Abingdon, Verenigd Koninkrijk: Routledge
- Said, E. (1981). *Covering Islam*. New York: Pantheon Books.
- Schwartz, G. (1978). Estimating the dimension of a model. *The Annals of Statistics*, 6, 461–464

- Schweizer, K. (2010). Some guidelines concerning the modeling of traits and abilities in test construction. *European Journal of Psychological Assessment, 26*, 1–2. doi:10.1027/1015-5759/a000001
- Sclove, S. L. (1987). Application of model-selection criteria to some problems in multivariate analysis. *Psychometrika, 52*, 333–343.
- Shaffer, D. R., & Kipp, K. (2013). *Developmental psychology: Childhood and adolescence*. Cengage Learning.
- Slootman, M., & Tillie, J. (2006). *Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam/IMES.
- Smit, W. (2007). *Terrorisme en rechtvaardige oorlog: recht en onrecht in tijden van terreur*. Antwerpen, België: Garant.
- Somerville, K. (2008). Transnational belonging among second generation youth: Identity in a globalized world. *Journal of Social Sciences, 10*(1), 23-33.
- Spee, I., & Reitsma, M. (2010). *Puberaal, lastig of radicaliserend?: grensoverschrijdend gedrag van jongeren in het onderwijs*. KPC Groep.
- Stald, G. (2008). Mobile identity: Youth, identity, and mobile communication media. *Youth, identity, and digital media, 143*.
- Steinberg, L., & Morris, A. S. (2001). Adolescent development. *Annual review of psychology, 52*(1), 83-110.
- Steuter, E., & Wills, D. (2009). Discourses of Dehumanization: Enemy Construction and Canadian Media Complicity in the Framing of the War on Terror. *Global Media Journal: Canadian Edition, 2*(2).

- Susman, A.J., & Rogol, A. (2004). Puberty and psychological development. In R. M. Lerner & L. Steinberg (2004), *Handbook of Adolescent Psychology, 2nd edition* (pp. 15-44). Hoboken, NJ: John Wiley.
- Terhune, D. B., & Cardeña, E. (2010). Differential patterns of spontaneous experiential response to a hypnotic induction: A latent profile analysis. *Consciousness and Cognition, 19*(4), 1140-1150.
- Thackrah, J. R. (2004). *Dictionary of terrorism, 2nd Ed.* UK: Routledge.
- Travis, A. (2008, 20 augustus). MI5 report challenges views on terrorism in Britain.. *The Guardian*.
Geraadpleegd van <https://www.theguardian.com/uk/2008/aug/20/uksecurity.terrorism1>
- van Bergen, D. D., Feddes, A. F., Doosje, B., & Pels, T. V. (2015). Collective identity factors and the attitude toward violence in defense of ethnicity or religion among Muslim youth of Turkish and Moroccan Descent. *International Journal of Intercultural Relations, 47*, 89-100.
- van den Bos, K., Loseman, A., & Doosje, B. (2009). *Waarom jongeren radicaliseren en sympathie krijgen voor terrorisme: Onrechtvaardigheid, onzekerheid en bedreigde groepen*. Utrecht: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum en het Ministerie van Justitie [WODC].
- Van den Bouwhuijsen, H. (2006). Geen woorden maar daden. Beknopte geschiedenis van het terrorisme. *Ethiek & Maatschappij, 9*(3), 15-33.
- van der Pligt, J., & Koomen, W. (2009). *Achtergronden en determinanten van radicalisering en terrorisme*. Amsterdam: WODC.
- Van der Valk, I. (2015). *Monitor Moslim Discriminatie* (IMES REPORT SERIES - Universiteit Van Amsterdam). Geraadpleegd van <http://imes.uva.nl/shared/subsites/institute-for-migration-ethnic-studies/nl/nieuws/2015/03/monitor-moslim-discriminatie.html>

- Van der Zwaluw, J. (2007). *Mocro Flavour: religieuze identiteit op Maroc.nl*. Radboud Universiteit Nijmegen.
- Vedder, P. & Geel, M. van. (2012). Radicalizing Muslim youth; a conceptual analysis and consequences for interventions. In E. Tartakovsky (Ed.), *Immigration: Policies, Challenges and Impact, Hauppauge*, New York: Nova Science Publishers
- Verkuyten, M., Thijs, J., & Stevens, G. (2012). Multiple identities and religious transmission: A study among Moroccan-Dutch Muslim adolescents and their parents. *Child development*, 83(5), 1577-1590.
- Vermunt, J. K., & Magidson, J. (2002). Latent class cluster analysis. *Applied latent class analysis*, 11, 89-106.
- Vlaams Gemeenschapsonderwijs (2015). *Radicalisering Visietekst van het GO!*. Geraadpleegd van http://pro.g-o.be/blog/Documents/GO!_Visietekst_Radicalisering_DEF.pdf
- Wagemakers, J. (2012). *A quietist jihadi: The ideology and influence of Abu Muhammad Al-Maqdisi*. Cambridge, Verenigd Koninkrijk: Cambridge University Press.
- Whitbeck, J. V. (2001, December 7). Terrorism: The word itself is dangerous. *The Daily Star*.
- White, J. R. (1998). *Terrorism, an introduction*. Belmont, CA: Wadsworth Publishing Company
- Whittaker, D. J. (Ed.). (2003). *The terrorism reader* (2nd ed.). Londen, Verenigd Koninkrijk: Routledge.
- Wienke, D. & Ramadan, O. (2011). *Polarisatie en radicalisering bij jongeren: vragen en antwoorden ten behoeve van professionals, werkzaam in eerstelijnsorganisaties en in het onderwijs*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.

Wiktorowicz, Q. (2004). Joining the cause: Al-Muhajiroun and radical Islam. In *The Roots of Islamic Radicalism conference, Yale*. Devji, F (2005) *Landscapes of the Jihad: militancy, morality and modernity*. London: C Hurst & Co Publishers Ltd.

Wiktorowicz, Q. (2006). Anatomy of the salafi movement. *Studies in Conflict & Terrorism*, 29, 207-239. doi:10.1080/10576100500497004

Ysseldyk, R., Haslam, S. A., & Haslam, C. (2013). Abide with me: Religious group identification among older adults promotes health and well-being by maintaining multiple group memberships. *Aging & Mental Health*, 17, 869– 79.

Hoofdstuk 7 BIJLAGEN

Bijlage 1. De vragenlijst

Vragenlijst

Met deze vragenlijst willen we nagaan welke ideeën er leven bij de Vlaamse jeugd en in het bijzonder bij moslimjongeren en niet-moslimjongeren. De vragen gaan over politieke, schoolse, opvoedkundige en maatschappelijke thema's.

We willen benadrukken dat deze vragenlijst **volledig anoniem en vertrouwelijk** verwerkt wordt. De gegevens zullen dan ook alleen maar gebruikt worden in het kader van het onderzoek. Mogen wij vragen om **alle stellingen te beantwoorden** en ze **goed te lezen** vooraleer te antwoorden. Daarnaast is het ook héél belangrijk om de vragen **eerlijk te beantwoorden**, enkel op deze manier kunnen wij een goed onderzoek verkrijgen. We zijn echt geïnteresseerd in uw mening, welke deze ook is. Er zijn dus geen slechte of goede antwoorden.

De vragenlijst bestaat uit vier delen. Allereerst worden enkele algemene gegevens gevraagd gevolgd door een aantal stellingen en meerkeuzevragen die voor iedereen bedoeld zijn. Ten slotte wordt de vragenlijst opgesplitst in stellingen voor moslims en niet-moslims.

Antwoorden op een stelling doe je door aan te duiden in welke mate je akkoord of nietakkoord bent met de uitspraak. Dit doe je door het bolletje aan te duiden dat overeenkomt met de juiste antwoordcategorie:

1=Helemaal niet akkoord 2=Niet akkoord 3= Eerder niet akkoord 4=Eerder akkoord 5= Akkoord 6=Helemaal akkoord

Duid het bolletje aan dat overeenstemt met uw persoonlijke mening over de uitspraak.

Alvast bedankt voor jullie vrijwillige deelname!

De onderzoekers:

Ilhem Bouchema

Wissam El Bairi

Samira El Farjani

Yesim Kilinc

Charlotte Pannekoek



Algemene gegevens

Geslacht: Man Vrouw
Geboortejaar:
Nationaliteit:

Geef het geboorteland van volgende personen:

- Jijzelf:
- Vader:
- Moeder:
- Grootvader langs vaders kant:
- Grootmoeder langs vaders kant:
- Grootvader langs moeders kant:
- Grootmoeder langs moeders kant:

Welke onderwijsvorm volg je?

- Algemeen secundair onderwijs (ASO) Beroepssecundair onderwijs (BSO)
- Technisch secundair onderwijs (TSO) Kunstsecundair onderwijs (KSO)

Welk studiejaar?

- 1^e 2^e 3^e 4^e 5^e 6^e 7^e

Gezinssituatie (meerdere antwoorden mogelijk):

- Traditioneel gezin (beide ouders zijn samen en wonen thuis)
- Gescheiden ouders
- Co-ouderschap (bv. één week bij moeder, één week bij vader)
- Nieuw samengesteld gezin (één ouder met nieuwe partner)
- Eenoudergezin (gezin zonder vader of moeder)
- Pleeggezin (gezin waarin ook één of meer kinderen zijn opgenomen die andere biologische ouders hebben)
- Adoptiegezin
- Begeleid wonen (zelfstandig wonen onder begeleiding)
- Andere:

Hoogst behaalde diploma of getuigschrift van je moeder:

- Geen Hoger niet-universitaire onderwijs
- Lager onderwijs Universitair
- Secundair onderwijs

Hoogst behaalde diploma of getuigschrift van je vader:

- Geen
- Hoger niet-universitaire onderwijs
- Lager onderwijs
- Universitair
- Secundair onderwijs

Huidige beroepstoestand van je moeder:

- Actief werkend
- Werkloos of werkzoekend
- Student
- Arbeidsongeschikt (ziekte, medische ingreep, ongeval,...)
- Zonder beroep (huisman of huisvrouw)
- Gepensioneerd

Huidige beroepstoestand van je vader:

- Actief werkend
- Werkloos / werkzoekend
- Student
- Arbeidsongeschikt (ziekte, medische ingreep, ongeval, ...)
- Zonder beroep (huisman/-vrouw)
- Gepensioneerd

Jouw geloof:

- Niet gelovig
- Atheïsme (overtuiging dat er geen god(en) bestaat)
- Christendom
- Islam
- Jodendom
- Hindoeïsme
- Boeddhisme
- Ik twijfel of ik weet het niet
- Andere:

Hoeveel boeken hebben jullie thuis? (schoolboeken niet meerekenen; er zijn ongeveer 40 boeken per meter op een plank)

- 0-10
- 26-100
- Meer dan 200
- 11-25
- 101-200

Algemene stellingen

	Helemaal niet akkoord	Niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder akkoord	Akkoord	Helemaal akkoord
1. Ik ben geïnteresseerd in politieke gebeurtenissen in België (Vlaanderen).	0	0	0	0	0	0
2. Ik vind het leuk om in België te wonen.	0	0	0	0	0	0
3. Ik heb moeite om begrip te tonen voor andersgelovigen.	0	0	0	0	0	0
4. Niemand toont interesse in mijn mening.	0	0	0	0	0	0
5. Het nieuws (tv en/of radio) is voor mij de grootste bron van informatie.	0	0	0	0	0	0
6. Mijn school is neutraal ten opzichte van de islam.	0	0	0	0	0	0
7. Ik ben voor een democratische regering	0	0	0	0	0	0
8. Ik vind dat mijn overheid in het algemeen goede beslissingen neemt.	0	0	0	0	0	0
9. Mijn ouders vinden het heel belangrijk dat ik goede schoolresultaten behaal.	0	0	0	0	0	0
10. Ik vind dat alle soorten religies de mogelijkheid moeten krijgen om hun religieuze kledij te dragen (Bv: keppeltje, hoofdoek, tulband, ...).	0	0	0	0	0	0
11. Ik ga graag om met mensen die anders denken dan ik.	0	0	0	0	0	0
12. Sociale media (Bv. Facebook, Twitter,..) beïnvloedt hoe ik naar de wereld kijk.	0	0	0	0	0	0
13. Ik zie mezelf over tien jaar niet meer in België, maar in het buitenland wonen.	0	0	0	0	0	0

	Helemaal niet akkoord	Niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder akkoord	Akkoord	Helemaal akkoord
14. Ik vind dat ik eerlijk behandeld word op school.	0	0	0	0	0	0
15. Ik heb het gevoel dat ik met mijn vragen terecht kan bij mijn leerkracht	0	0	0	0	0	0
16. België zou meer moeten doen om de burgers in oorlogslanden (Syrië, Irak, Afghanistan, ...) te beschermen.	0	0	0	0	0	0
17. Het nieuws toont niet de volledige waarheid over de aanslagen in het buitenland.	0	0	0	0	0	0
18. De overheid doet zijn best om zich te informeren over wat er onder de burgers leeft.	0	0	0	0	0	0
19. Ik voel mij begrepen binnen mijn gezin.	0	0	0	0	0	0
20. Ik voel mij geaccepteerd in mijn woonwijk.	0	0	0	0	0	0
21. Politieke partijen zijn niet geïnteresseerd in de mening van jongeren.	0	0	0	0	0	0
22. Van mijn ouders krijg ik veel commentaar op mijn gedrag.	0	0	0	0	0	0
23. Na de aanslagen van Brussel en Parijs kon ik op school terecht met mijn zorgen en gevoelens.	0	0	0	0	0	0
24. Ik vind dat de samenleving de moslims teveel verplicht om de Vlaamse cultuur over te nemen.	0	0	0	0	0	0
25. Ik zou graag de Palestijnen helpen op vlak van voedsel, geld, kledij, ...	0	0	0	0	0	0
26. Nieuwszenders zijn niet neutraal in hun berichtgeving over de islam.	0	0	0	0	0	0

	Helemaal niet akkoord	Niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder akkoord	Akkoord	Helemaal akkoord
27. Iedereen kan, als hij wil, aan werk geraken in ons land.	0	0	0	0	0	0
28. Ik ben tegen het hoofddoekenverbod.	0	0	0	0	0	0
29. Oorlogslanden moeten zelf hun problemen oplossen.	0	0	0	0	0	0
30. Ik zou geweld gebruiken om mijn wil te krijgen.	0	0	0	0	0	0
31. Op school kan ik mijn mening geven over hoe ik me voel tegenover de oorlogen in de moslimlanden.	0	0	0	0	0	0
32. Na de aanslagen in Brussel haat ik IS meer.	0	0	0	0	0	0
33. Ik vind dat moslims in België hun kinderen moeten kunnen opvoeden volgens hun eigen cultuur (bv. Marokkaanse, Turkse, ... cultuur).	0	0	0	0	0	0
34. Ik word boos wanneer Israël de Palestijnen bombarderen.	0	0	0	0	0	0
35. Het is het recht van elke moslim om te leven volgens de wetten en regels van de islam.	0	0	0	0	0	0
36. Facebook en/of Twitter is voor mij de grootste bron van informatie.	0	0	0	0	0	0
37. Ik denk dat ik een goede toekomst zal hebben in België op lange termijn.	0	0	0	0	0	0
38. Moslims krijgen niet zoveel kansen op het werk als niet-moslims.	0	0	0	0	0	0
39. Op school wordt er op een eerlijke/neutrale manier gepraat over de conflicten in moslimlanden (Palestina, Syrië, Afghanistan, Irak,...).	0	0	0	0	0	0

	Helemaal niet akkoord	Niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder akkoord	Akkoord	Helemaal akkoord
40. Ik denk dat IS terecht aanslagen pleegt in Europa aangezien Europa bommen gooit in moslimlanden (Syrië, Irak, ...).	0	0	0	0	0	0
41. Ik zou het goed vinden als er een politieke partij wordt opgericht die zich inzet voor de rechten van de moslims.	0	0	0	0	0	0
42. De Verenigde Staten is de oorzaak van alle aanslagen en Europa volgt hen.	0	0	0	0	0	0
43. Als ik later kinderen heb, zou ik het oké vinden om hen naar een school te sturen waar de helft van de leerlingen moslims zijn.	0	0	0	0	0	0
44. Sinds de aanslagen in Brussel voel ik me angstig.	0	0	0	0	0	0
45. Thuis spreken we over wat we op school leren	0	0	0	0	0	0
46. Ik word boos over de slechte of negatieve nieuwsgeving over de islam.	0	0	0	0	0	0
47. Ik heb het gevoel dat ik gediscrimineerd word.	0	0	0	0	0	0
48. België zou zijn leger moeten terugtrekken uit oorlogsgebieden.	0	0	0	0	0	0
49. Thuis praten we vaak over de conflicten in Palestina, Syrië en andere moslimlanden.	0	0	0	0	0	0
50. Ik voel me in de steek gelaten.	0	0	0	0	0	0
51. De wetten in Vlaanderen zijn geldend voor zowel moslims als voor niet-moslims.	0	0	0	0	0	0

	Helemaal niet akkoord	Niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder akkoord	Akkoord	Helemaal akkoord
52. Ik erger mij dat Europa niets doet tegen het afschuwelijke geweld van Israël.	0	0	0	0	0	0
53. Als ik denk aan de Belgische regering, dan word ik boos.	0	0	0	0	0	0
54. De aanslagen in New York, Brussel, Parijs, ... zijn eigenlijk het werk van de Israëliëse geheime dienst.	0	0	0	0	0	0
55. Ik vind het niet goed dat moslims in de naam van het geloof geweld gebruiken tegen andere mensen	0	0	0	0	0	0
56. Sociale media (Bv. Facebook, Twitter,..) beïnvloedt hoe ik met anderen omga.	0	0	0	0	0	0
57. Er wordt in de klas vaak over verschillende geloofsovertuigingen gepraat op een neutrale manier.	0	0	0	0	0	0
58. Amerikanen hebben IS opgericht.	0	0	0	0	0	0
59. Religie zou geen rol mogen spelen in de politiek.	0	0	0	0	0	0
60. Het is de fout van België dat er aanslagen in Brussel zijn gebeurd.	0	0	0	0	0	0
61. De aanslagen in New York, Brussel, Parijs, ... zijn eigenlijk het werk van Amerika.	0	0	0	0	0	0
62. Mensen met een andere afkomst moeten zich aanpassen aan de Belgische of Vlaamse cultuur.	0	0	0	0	0	0

	Helemaal niet akkoord	Niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder akkoord	Akkoord	Helemaal akkoord
63. Ik vind dat de media in het algemeen eerlijk/objectief berichten.	0	0	0	0	0	0
64. Soms voel ik me minderwaardig.	0	0	0	0	0	0
65. Ik vind het goed dat België zijn leger stuurt naar Irak om tegen IS te vechten.	0	0	0	0	0	0
66. Als de moslims zich niet willen aanpassen aan de Belgische regels en cultuur, kunnen ze beter naar hun eigen land terugkeren.	0	0	0	0	0	0
67. In mijn woonwijk wonen veel moslims.	0	0	0	0	0	0
68. België doet niet genoeg om de burgers in ons land te beschermen tegen IS.	0	0	0	0	0	0
69. Ik heb respect voor de politie.	0	0	0	0	0	0
70. Moslims krijgen niet zoveel kansen op school als niet-moslims in België.	0	0	0	0	0	0
71. Tijdschriften zoals Charlie Hebdo (met cartoons over de profeet Mohammed) hebben te weinig respect voor de islam.	0	0	0	0	0	0
72. De ambtenaren aan het gemeenteloket behandelen moslims met respect.	0	0	0	0	0	0
73. Thuis kan ik mijn mening geven over hoe ik me voel tegenover de oorlogen in de moslimlanden.	0	0	0	0	0	0

	Helemaal niet akkoord	Niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder akkoord	Akkoord	Helemaal akkoord
74. Aanslagen in andere landen (Turkije, Libanon, Nigeria, ...) krijgen in vergelijking met de aanslagen in Brussel en Parijs te weinig belangstelling van nieuwszenders.	0	0	0	0	0	0
75. Ik voel me veilig in de buurt waar ik woon.	0	0	0	0	0	0
76. Moslims worden op een negatieve manier in de Belgische/Vlaamse media (nieuws, kranten, radio, ...) getoond.	0	0	0	0	0	0

Algemene meerkeuzevragen

Ik bezoek religieuze plaatsen (kerk, moskee, synagoge of andere plaatsen) voor religieuze of levensbeschouwelijke bijeenkomst:

- Nooit
- Zelden
- Jaarlijks
- Maandelijks
- Wekelijks
- Dagelijks

Via welke mediakanalen kom je aan informatie/nieuws over oorlogsgebieden (Syrië, Palestina, Irak, Afghanistan, ...)? (meerdere antwoorden zijn mogelijk)

- Belgische nieuwsanker, tv en kranten
- Sociale media (Bv: Facebook, Twitter, ...)
- Buitenlandse nieuws (Bv: Al-Jazeera, BBC, CNN, ...)
- Via vrienden of familie
- Andere:

Hoeveel niet-moslim vrienden heb je ongeveer?

- Geen
- 0-2
- 2-5
- 5-10
- Meer dan 10

Hoeveel moslim vrienden heb je?

- Geen
- 0-2
- 2-5
- 5-10
- Meer dan 10

Ben je moslim?

- Neen → vul de stellingen van pagina 10 tot 11 in.
- Ja → vul de stellingen van pagina 12 tot 15 in.

Stellingen niet-moslims

	Helemaal niet akkoord	Niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder akkoord	Akkoord	Helemaal akkoord
77. Ik vind dat moslims deel uitmaken tot onze Vlaamse cultuur	0	0	0	0	0	0
78. Het samenleven met moslims zal nooit goed lukken.	0	0	0	0	0	0
79. Ik vind dat islam een bedreiging is voor onze samenleving.	0	0	0	0	0	0
80. Het is de schuld van de islam dat er terroristische aanslagen zijn.	0	0	0	0	0	0
81. Ik doe mijn best om zoveel mogelijk het geloof van de moslims te begrijpen.	0	0	0	0	0	0
82. Sinds de aanslagen in Brussel voel ik me niet veilig in de buurt van moslims.	0	0	0	0	0	0
83. Ik vind dat moslima's hun hoofddoek mogen dragen op school en werk.	0	0	0	0	0	0
84. De moslims willen dat wij op den duur ook moslims worden.	0	0	0	0	0	0
85. Ik ben bang van de islam.	0	0	0	0	0	0
86. De Belgische politie behandelt moslims met respect.	0	0	0	0	0	0
87. Ik vind het niet erg om met moslims samen te werken.	0	0	0	0	0	0
88. Moslims zijn welkom in België.	0	0	0	0	0	0

	Helemaal niet akkoord	Niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder akkoord	Akkoord	Helemaal akkoord
89. Het nieuws over de moslims beïnvloedt mijn omgang met de moslims.	0	0	0	0	0	0
90. Moslims bestempelen niet-moslims snel als racisten wanneer ze oordelen over hun gedrag.	0	0	0	0	0	0
91. Ik heb meer respect voor niet-moslims dan voor moslims.	0	0	0	0	0	0
92. Het irriteert mij dat er te veel moslima's met een hoofddoek op straat lopen.	0	0	0	0	0	0
93. Moslims vinden dat hun rechten en vrijheden belangrijker zijn dan die van niet-moslims.	0	0	0	0	0	0
94. Ik heb begrip voor moslims die geweld gebruiken om hun religie te verdedigen.	0	0	0	0	0	0
95. IS-strijders misbruiken de Koran.	0	0	0	0	0	0
96. Ik vind dat moslims hun identiteit moeten opgeven om zich aan te passen aan de Vlaamse cultuur	0	0	0	0	0	0
97. Ik vind dat moslims terug naar hun land van herkomst moeten terugkeren	0	0	0	0	0	0
98. Ik vind dat moslims tijdens de pauzes op school hun gebed mogen verrichten.	0	0	0	0	0	0
99. Moslims vinden zichzelf beter dan niet-moslims.	0	0	0	0	0	0
100. Ik vind dat de islam een negatieve boodschap meegeeft.	0	0	0	0	0	0

	Helemaal niet akkoord	Niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder akkoord	Akkoord	Helemaal akkoord
101. Het negatieve nieuws (terroristische aanslagen, oorlogen, ...) zorgt ervoor dat ik moslims niet vertrouw.	0	0	0	0	0	0
102. Ik word boos als moslims niet hetzelfde worden behandeld als niet-moslims.	0	0	0	0	0	0
103. Ik heb begrip voor moslims die naar Syrië vertrekken om te strijden tegen de Syrische regering	0	0	0	0	0	0

Stellingen moslims

	Helemaal niet akkoord	Niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder akkoord	Akkoord	Helemaal akkoord
104. Niet-moslims vinden dat hun rechten en vrijheden belangrijker zijn dan die van moslims.	0	0	0	0	0	0
105. Ik zal niemand proberen te bekeren tot de islam.	0	0	0	0	0	0
106. Ik ben trots op mijn geloof.	0	0	0	0	0	0
107. Ik voel me in de eerste plaats Belg.	0	0	0	0	0	0
108. Een moslim mag geweld gebruiken tegen de mensen die de islam beledigen met woorden.	0	0	0	0	0	0
109. IS-strijders interpreteren de Koran op een verkeerde manier.	0	0	0	0	0	0
110. Het negatieve nieuws (terroristische aanslagen, oorlogen, ...) zorgt ervoor dat ik mij onzeker voel over mijn geloof.	0	0	0	0	0	0
111. Ik wil mijn persoonlijkheid (identiteit) niet opgeven om me aan te passen aan de Vlaamse cultuur.	0	0	0	0	0	0
112. De Belgische politie behandelt moslims met respect.	0	0	0	0	0	0
113. Ik kan bij niemand terecht met mijn vragen over mijn geloof.	0	0	0	0	0	0

	Helemaal niet akkoord	Niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder akkoord	Akkoord	Helemaal akkoord
114. Ik vind dat je de politieke leiders (in moslimlanden) ongelovig mag noemen wanneer ze de burgers niet goed behandelen.	0	0	0	0	0	0
115. Ik kan begrip tonen voor IS-strijders.	0	0	0	0	0	0
116. Ik word boos als een niet-moslim negatieve ideeën heeft over mijn geloof.	0	0	0	0	0	0
117. Ik word boos op mensen die niet trots zijn op hun islamitische achtergrond.	0	0	0	0	0	0
118. Niet-moslims vinden zichzelf beter dan moslims.	0	0	0	0	0	0
119. Ik voel me als moslim welkom in België.	0	0	0	0	0	0
120. Niet-moslims hebben een negatief beeld over de islam.	0	0	0	0	0	0
121. Het negatieve nieuws (terroristische aanslagen, oorlogen, ...) zorgt ervoor dat ik mij onzeker voel.	0	0	0	0	0	0
122. Ik word wegens mijn afkomst gediscrimineerd.	0	0	0	0	0	0
123. Ik kan mijn geloof uitoefenen in Vlaanderen (België).	0	0	0	0	0	0
124. Op school heb ik het gevoel dat mijn mening minder belangrijk is dan die van niet-moslims.	0	0	0	0	0	0
125. Het maakt me boos als ik denk aan hoe ik word behandeld vergeleken met anderen in België.	0	0	0	0	0	0

	Helemaal niet akkoord	Niet akkoord	Eerder niet akkoord	Eerder akkoord	Akkoord	Helemaal akkoord
126. Ik heb meer respect voor moslims dan voor niet-moslims.	0	0	0	0	0	0
127. Ik heb begrip voor mensen die naar Syrië vertrekken.	0	0	0	0	0	0
128. Ik word wegens mijn uiterlijke kenmerken (hoofddoek, baard, huidskleur, ...) gediscrimineerd.	0	0	0	0	0	0
129. Ik vind dat je in opstand mag komen wanneer de politieke leiders hun burgers slecht behandelen.	0	0	0	0	0	0
130. Er wordt op school voldoende respect getoond voor mijn geloof.	0	0	0	0	0	0
131. Ik begrijp mensen die naar Syrië vertrekken om hun broeders en zusters tegen IS te helpen vechten.	0	0	0	0	0	0
132. Ik word wegens mijn geloof gediscrimineerd.	0	0	0	0	0	0
133. Ik begrijp mensen die zich aansluiten bij IS.	0	0	0	0	0	0
134. Terroristen hebben het recht om tegen de westerse landen te strijden omdat de westerse landen de moslimlanden vernietigen.	0	0	0	0	0	0
135. Ik heb begrip voor de mensen die wapens tegen de Syrische regering gebruiken.	0	0	0	0	0	0
136. Ik heb er al eens aan gedacht om naar Palestina te gaan en er mee te gaan strijden tegen hun vijanden.	0	0	0	0	0	0

Meerkeuzevragen moslims

Ik oefen volgende dingen uit voor mijn geloof (meerdere antwoorden zijn mogelijk):

- 5x/dag bidden
- Vasten
- Regelmatig Koran lezen
- Naar de moskee gaan
- Hoofddoek dragen
- Andere:

Mijn kennis van de islam dank ik vooral aan (meerdere antwoorden zijn mogelijk):

- Familie
- Islamitische boeken
- Internet
- Lezingen in de moskee
- Vriendennetwerk
- Lezingen en debatten
- Sociale media (Facebook, Twitter, etc.)
- YouTube
- Andere:

Ik weet bij wie ik terecht kan over de vragen van mijn geloof (meerdere antwoorden mogelijk):

- Bij mijn ouders
- Bij mijn islam leerkracht op school
- Bij de imam in de moskee
- Bij mijn vrienden
- Bij mijn familie (broers, zussen, tantes, onkels, ooms, ...)
- Ontmoetingen op straat (bv. basket, voetbal, vrije tijd, ...)
- Ik weet het niet
- Andere:

Bijlage 2. Brief naar alle scholen

Brief betreffende vraag tot medewerking aan onderzoek

Aan de directie,

Geachte mevrouw, mijnheer,

Aan de Vrije Universiteit Brussel doen we een onderzoek naar de opvattingen van jongeren op gebied van levensbeschouwing en maatschappelijk participatie.

Tegen de achtergrond van de recente aanslagen en terreurdreiging wensen we na te gaan welke opvattingen jongeren in een grootstedelijke context hebben over geloof en maatschappelijke integratie en hoe deze thema's hun identiteit mee bepalen. Om dit maatschappelijk relevant onderzoek te kunnen uitvoeren hebben we jullie medewerking nodig.

Uw school werd uitgekozen in de steekproeftrekking om deel te nemen aan dit onderzoek. We hopen dan ook van harte dat U bereid bent om hieraan mee te werken.

Uiteindelijk is kennis over wat er leeft bij onze jongeren een belangrijke bron van informatie om met deze problematiek adequaat te kunnen omgaan.

De vragenlijst zal ongeveer twintig minuten duren en zal plaatsvinden in de maanden oktober of november op uw school. Wij zullen zelf ter plaatse komen om de vragenlijst toe te lichten en de leerlingen bij te staan indien er vragen zijn. Alle verkregen informatie zal vertrouwelijk behandeld worden en de gegevens zullen enkel in functie van het onderzoek gebruikt worden. Alle gegevens zullen anoniem verwerkt worden.

Laat u weten of u geïnteresseerd bent via e-mail? Dan nemen we opnieuw contact op voor het maken van een afspraak.

Indien u nog verdere vragen heeft, kan u steeds contact opnemen met ons of met professor Van den Broeck die de leiding heeft over dit onderzoek.

Alvast hartelijk dank om onze vraag in overweging te nemen!

Met vriendelijke groeten,

De onderzoekers:

Ilhem Bouchema,
Wissam El Bairi,
Samira El Farjani,
Yesim Kilinc en
Charlotte Pannenkoek.

Contactgegevens coördinator:

Prof. Dr. Wim van den Broeck
willem.van.den.broeck@vub.ac.be
Vrije Universiteit Brussel

Bijlage 3. Actieve informed consent (jongeren)



FACULTEIT VOOR PSYCHOLOGIE EN EDUCATIEWETENSCHAPPEN
Vakgroep Klinische en Levensloop Psychologie (KLEP)

Beste deelnemer,

Aan de Vrije Universiteit Brussel voeren we binnen de opleiding Psychologie een onderzoek naar de opvattingen van Vlaamse jongeren tussen de 12 en 18 jaar, over levensbeschouwelijke en maatschappelijke zaken. In het kader van dit onderzoek willen we je graag deze vragenlijst aanbieden. Het invullen ervan zal ongeveer 20 minuten duren.

Door het invullen van deze vragenlijst steun je wetenschappelijk onderzoek dat nuttig kan zijn voor het verklaren van maatschappelijk gedrag en het bepalen van een doeltreffend beleid hierrond.

Er zijn in deze vragenlijst geen goede of slechte antwoorden. Belangrijk is wel dat je een goed doordachte en eerlijke beschrijving geeft van jezelf.

Alle gegevens die je invult worden vertrouwelijk en anoniem behandeld in overeenstemming met de wet op privacy van 8 december 1992. Gegevens worden onder geen omstandigheden aan anderen doorgegeven.

Alvast bedankt voor uw medewerking!

Met vriendelijke groeten

Samira E.F., Wissam E.B., Ilhem B., Yesim K. en Charlotte P.

(Masterstudenten in de Klinische Psychologie aan de Vrije Universiteit Brussel).

o.l.v. Prof. Dr. Wim Van den Broeck (Promotor)

Hierbij geef ik, (naam), toestemming om mijn gegevens te gebruiken in verband met dit onderzoek.

Datum en handtekening:

Bijlage 4. Passieve informed consent (ouders)



FACULTEIT VOOR PSYCHOLOGIE EN EDUCATIEWETENSCHAPPEN
Vakgroep Klinische en Levensloop Psychologie (KLEP)

Geachte ouder(s),

Aan de Vrije Universiteit Brussel loopt binnen het Departement Psychologie een onderzoek naar opvattingen van Vlaamse jongeren tussen de 12 en 18 jaar. Via dit onderzoek willen we meer inzicht krijgen in de manier waarop jongeren denken over levensbeschouwelijke en maatschappelijke zaken.

In het kader van dit onderzoek zouden wij een vragenlijst willen voorleggen aan uw kind (duur ongeveer 20 min.)

De directie en de leerkrachten van de school van uw kind hebben ons de toestemming verleend uw medewerking te vragen. Uiteraard worden alle persoonsgegevens vertrouwelijk en anoniem behandeld in overeenstemming met de wet op privacy van 8 december 1992. Gegevens worden onder geen omstandigheden aan derden doorgegeven. Namen zullen dan ook niet vermeld moeten worden op de vragenlijst.

Het invullen van vragenlijsten wordt algemeen als aangenaam ervaren, omdat de jongeren leren stilstaan bij hun denken en handelen, wat hun zelfkennis ten goede komt. Door uw deelname steunt u bovendien wetenschappelijk onderzoek.

We benadrukken dat de deelname aan het onderzoek volledig vrijwillig is.

Indien u opmerkingen of vragen heeft over het onderzoek, aarzel dan niet om contact te nemen met ons via de directie van uw school.

Wij willen u alvast bedanken voor uw medewerking!

Hierbij zouden wij u vriendelijk om uw toestemming willen vragen uw kind te laten deelnemen aan het onderzoek. Gelieve onderstaande antwoordstrook zo vlug mogelijk met uw kind mee te geven indien u **geen** toestemming geeft. Als u wel akkoord bent, dan hoeft u verder niets te doen.

Wij / Ik(naam ouder(s)),
ouder(s) van.....(naam jongere)
geven **geen** toestemming om bij ons kind deze vragenlijst te laten afnemen.

Datum:

Handtekening ouder(s):